

EL SUFRAGI FEMENÍ ESPANYOL

Els debats parlamentaris de la Constitució de 1931 i
l'estudi sobre l'aprovació del dret de vot femení

Autora: Maria Ashby Domenech

NIUB: 16619234

Assignatura: Treball Final de Grau

Àrea temàtica: Ciència Política

Grup: F6

Tutor: Dr. Jordi Calvet i Dr. Jordi Matas

Convocatòria 2017/2018 Segon semestre

(...) Afrontando la responsabilidad de dar entrada a esa mitad de género humano en política, para que la política sea cosa de dos, porque solo hay una cosa que hace un sexo solo: alumbrar; las demás las hacemos todos en común, y no podéis venir aquí vosotros a legislar, a votar impuestos, a dictar deberes, a legislar sobre la raza humana, sobre la mujer y sobre el hijo, aislados, fuera de nosotras.

Clara Campoamor

AGRAÏMENTS

Els meus sincers agraiments al meu tutor del treball de final de grau de Dret, el Dr. Jordi Calvet Crespo, pels seus coneixements, aclariments i orientacions donades durant el transcurs d'elaboració del projecte.

SUMARI

INTRODUCCIÓ.....	1
1. CONTEXTUALITZACIÓ.....	3
1.1.El paper de la dona abans de la proclama la II República Espanyola.....	3
1.2.El paper de la dona durant la II República Espanyola.....	5
1.3.Orígens del feminisme com a corrent ideològica i primeres organitzacions feministes.....	8
2. LA CONSTITUCIÓ ESPANYOLA DE 1931 I L'APROVACIÓ DEL DRET DE VOT FEMENÍ.....	11
2.1. Les Corts Constituents de 1931 i l'elaboració de la Constitució.....	11
2.2. L'obtenció del vot femení.....	13
2.2.1. Antecedents.....	13
2.2.2. Els debats parlamentaris sobre el sufragi femení.....	16
2.2.3. Conseqüències jurídic-polítiques de l'aprovació del vot femení.....	21
2.2.4. Altres novetats legislatives igualitàries.....	23
2.3. Estudi sobre l'aprovació del dret de vot femení: "Conquered or Granted?"...27	
CONCLUSIONS.....	38
BIBLIOGRAFIA.....	41
ANNEXOS DOCUMENTALS.....	46
Annex 1: <i>Diari de Sessions de les Corts Constituents de la República Espanyola</i> , núm. 47, sessió de 30 de setembre de 1931.....	46
Annex 2: <i>Diari de Sessions de les Corts Constituents de la República Espanyola</i> , núm. 48, sessió d'1 d'octubre de 1931.....	48
Annex 3: <i>Diari de Sessions de les Corts Constituents de la República Espanyola</i> , núm. 48, sessió d'1 de desembre de 1931.....	51
Annex 4: <i>Year of equal female suffrage by proportion Catholic</i>	55

INTRODUCCIÓ

El dret de sufragi universal, consisteix a dotar del dret a vot a tota la població adulta d'un Estat, independentment de la seva procedència, raça, sexe, religió o condició social.

A l'Estat espanyol, des de la Constitució de Cadis de 1812, el sufragi era censatari, el qual condicionava el dret a vot actiu o passiu al fet que el ciutadà complís determinats requisits, generalment econòmics, que afectessin la seva condició social.

Durant el període del sexenni democràtic i la Primera República (1868 – 1874), es va implantar per primera vegada el sufragi universal directe dels homes majors de 25 anys.

I, l'any 1931, durant l'època de la Segona República, es va estendre el dret de sufragi també a les dones, que es va aplicar per primera vegada el 1932.

Precisament, aquest últim punt és el punt de partida del meu treball, redactat amb caràcter de projecte de fi de grau, i el qual té com a objectiu principal respondre a la següent qüestió: el dret de sufragi femení aprovat l'any 1931, fou conquerit o atorgat?

Doncs bé, per tal contestar a la citada pregunta, he realitzat, d'una banda, un estudi dels debats parlamentaris de la Constitució Espanyola de 1931, concretament sobre el vot femení. D'altra banda, m'he ajudat de l'obra *“Conquered or Granted? A history of Suffrage Extensions”*, d'Adam Przeworski, un dels principals teòrics i analistes de la democràcia. En aquesta feina, Przeworski respon, mitjançant un estudi, a si el dret de sufragi estès a les classes baixes i a les dones va ser conquerit, o bé atorgat.

Un cop analitzats els debats parlamentaris i l'obra de Przeworski, val a dir que l'aprovació del sufragi universal espanyol l'any 1931 va ser atorgat de forma “voluntària” pel poder, però amb una sèrie d'interessos polítics al darrere.

Des d'un punt de vista acadèmic, el tema del present treball té sobretot una gran rellevància jurídica, política i social. Si bé és cert que actualment totes les Constitucions democràtiques recullen el dret de vot com a fonamental, això no sempre ha estat així, i és molt important saber-ho i no donar per fet que ha existit contínuament. Històricament, molts col·lectius no gaudien d'aquest dret, i les dones espanyoles en són un exemple. És important que coneguem el procés transcorregut per aconseguir aquest dret, que no va ser gens fàcil. I no només això, sinó que també té molta rellevància conèixer el motiu de fons d'aquesta concessió.

La meva motivació personal per l'elecció d'aquest tema, prové principalment del XII Seminari "Anàlisi Feminista del Dret" que he realitzat aquest segon semestre a la facultat de dret, tot i que és una temàtica que sempre m'ha interessat profundament. En aquest seminari, s'estudia i es debat el feminisme des d'una perspectiva jurídica, tractant cada setmana una àrea diferent. Hi assisteixen dones professionals, cadascuna experta en el seu sector, però la temàtica comuna és sempre la mateixa. Concretament, el 4 d'abril del 2018 es van tractar les polítiques públiques de corresponsabilitat i la participació política de les dones a l'actualitat amb una Professora Agregada de Dret Constitucional de la Universitat de Barcelona, la Dra. Argèlia Queralt.

Pel que fa a la metodologia emprada en el projecte, val a dir que he procedit a l'anàlisi de llibres, articles i monografies –redactats per professors/es universitaris/àries–, així com al diari de sessions de la pàgina web del Congrés dels Diputats.

En definitiva, gràcies a la realització del seminari, així com a l'estudi de les diferents fonts utilitzades, he pogut enriquir i ampliar la meua visió i el meu coneixement sobre aquesta temàtica.

1. CONTEXTUALITZACIÓ

1.1. El paper de la dona abans de la proclama de la II República Espanyola

Fins que no es varen realitzar les reformes polítiques de la Segona República Espanyola, la filosofia i pràctiques polítiques excloents van ser força influents en la generalització d'una visió restrictiva de la ciutadania política, que s'associava a l'univers masculí¹.

Pel que fa a la branca jurídica, les bases legals de la societat espanyola reflectien una clara subordinació de la dona enfront l'home. Per tant, la dona no disposava d'autonomia d'actuació². Aquest tractament legal discriminatori, es va implantar mitjançant l'aplicació d'un cos legislatiu establert al Codi Civil (1889), Penal (1870) i de Comerç (1885). El Codi Civil de 1889, recollia algunes pautes de subordinació de la dona casada enfront el seu marit, establint-hi així la obediència obligada, el càstig de qualsevol contravenció a l'autoritat marital i l'acceptació d'un doble estàndard de moral sexual³. Un exemple d'això, es podia trobar a l'article 57 del mateix codi: "El marido debe proteger a la mujer y ésta obedecer al marido"⁴. La lògica de la submissió també es va donar en l'àmbit laboral, ja que la dona depenia totalment del vist i plau del seu marit per a poder obrir un negoci, practicar el comerç o establir qualsevol contracte aliè. A més, estava obligada per llei a posar el seu salari a disposició del seu marit⁵.

En definitiva, la dona no disposava de cap mena d'autoritat en l'àmbit domèstic, però també mancava de representativitat legal i de drets polítics en l'esfera pública⁶.

---

¹ NASH, Mary, "Género y ciudadanía", *Política en la Segunda República*, p. 244.

² NASH, Mary, "Género y ciudadanía", *Política en la Segunda República*, op. cit., p. 245.

³ SCANLON, Geraldine, *La polémica feminista en la España contemporánea, 1868-1974*, pp. 122-158.

⁴ Espanya. Real Decreto de 24 de julio por el que se publica el Código Civil (BOE, núm. 206, 25-07-1889).

⁵ NASH, Mary, "Género y ciudadanía", *Política en la Segunda República*, op. cit., p. 245.

⁶ *Ibid.*

La negació de la dona com a subjecte legal i la seva percepció com a ser dependent del pare o del marit, li va negar sistemàticament la categoria d'individu lliure amb autonomia d'actuació pròpia⁷. L'any 1899, el jurista Adolfo Posada va assenyalar el següent:

“Conceder el voto a la mujer, aun para las elecciones locales, está tan distante de la opinión dominante sobre la capacidad política de la mujer, que no es en España ni cuestión siquiera⁸.”

És ben clar que la identitat de gènere dels homes, fou construïda a partir d'una noció de l'home com a base econòmica de la llar, i com a conseqüència, com a únic responsable del benestar de la seva dona i dels seus fills i filles. Així mateix, es va recolzar en la noció d'autoritat i poder o en la delimitació de l'espai públic com a àmbit d'actuació masculina. Definit com a públic, l'home era un subjecte polític actiu i un ciutadà per definició⁹. Així, el treball i la vida pública van configurar l'eix de la identitat masculina¹⁰. Per contrast, la figura femenina s'identificava amb la maternitat, la dedicació a la família i l'actuació de les dones en l'espai privat de la llar. Tal i com va dir Mary Nash:

“La identitat de la dona se seguia formulant des de la naturalesa i la reproducció humana i la diferència sexual definint-se en termes naturals amb la pervivència d'una noció de la dona determinada per la reproducció biològica¹¹.”

La seva exclusió de l'àmbit públic, es va argumentar al voltant de suposades aptituds naturals per a la vida domèstica, com l'afectivitat, el sentimentalisme, l'abnegació i la mancança d'atributs “masculins” com la racionalitat, la intel·ligència o la competitivitat¹².

Durant els anys vint, el procés de modernització política i social de la societat espanyola, produí un esforç per tal de fer més conciliables les ambicions de les

---

⁷ *Ibid.*

⁸ GONZÁLEZ POSADA, Adolfo, *Feminismo*, p. 223.

⁹ NASH, Mary, “Género y ciudadanía”, *Política en la Segunda República*, op. cit., p. 246.

¹⁰ NASH, Mary, “Identidad de género, discurso de la domesticidad y la definición del trabajo de las mujeres en la España del siglo XIX”, *Historia de las mujeres en occidente*, pp. 585–598.

¹¹ NASH, Mary, “Género y ciudadanía”, *Política en la Segunda República*, op. cit., p. 247.

¹² *Ibid.*

dones a un major status en el món públic, així com a la creació d'un nou concepte de ciutadania. Així, es va elaborar un concepte de ciutadania diferencial específic de les dones, basat en aspectes més aviat socials, i no en polítiques com la domesticitat. El feminisme social, també reclamava àmbits de poder i d'actuació per a les dones a l'espai públic. De fet, va ser gràcies a aquest feminisme de caràcter social, que les dones van poder accedir a l'educació i a un treball remunerat. Al mateix temps, la promulgació d'una ciutadania diferenciada de gènere, va incidir en la trajectòria política de les dones durant els anys 30, legitimant lectures diferenciadores de la ciutadania en el debat al voltant de la nova constitució democràtica, sorgit l'any 1931¹³.

1.2. El paper de la dona durant la II República Espanyola

Tal i com va dir Rosario Ruiz, les dones espanyoles, havien adoptat un paper passiu i discriminat en la societat, ja que el seu lloc se cenyia al de muller i mare, depenent sempre de l'home, ja fos el pare o el marit, inclús, en el cas de quedar-se vídues, passaven a dependre del fill¹⁴.

No obstant, el primer terç del segle XX, va suposar l'entrada de la dona a la vida pública, en part gràcies a la seva massiva incorporació al treball remunerat, cosa que va facilitar el procés de modernització de l'economia espanyola¹⁵. De fet, va ser a partir dels anys vint quan el feminisme espanyol va començar a afegir demandes polítiques a les reivindicacions socials, perquè la dona començava a tenir un paper actiu en organitzacions sindicals i obreres. Per exemple, l'any 1918 es va crear la "Asociación Nacional de Mujeres Españolas"¹⁶ (ANME) a Madrid. Formaven part d'aquesta dones de classe mitjana, mestres, escriptores i universitàries, les quals ja plantejaven la demanda del sufragi femení. Així mateix, les dones començaven a

---

¹³ NASH, Mary, "Género y ciudadanía", *Política en la Segunda República*, op. cit., pp. 246 i 247.

¹⁴ CARCELLER GENOVÉS, Arantxa. "La República y las mujeres". *Los ojos de Hipatia*. Juny de 2013.

¹⁵ CARCELLER GENOVÉS, Arantxa, op. cit.

¹⁶ Associació sufragista i en pro dels drets de la dona a Espanya. Va estar activa durant el primer terç del segle XX (1918 – 1936).

participar en l'ensenyança superior, en la creació de la ciència, en la cultura, en la vida política i en professions vedades al seu sexe fins aleshores¹⁷.

Durant els últims anys de la Monarquia d'Alfons XIII, Espanya vivia sota la dictadura de Primo de Rivera¹⁸. Aquest, va donar el dret de vot a les dones a l'Estatut Municipal de 1924. Aquest dret, molt restringit, només podia ser exercit per dones majors de 23 anys emancipades, que no estiguessin casades ni tampoc fossin prostitutes. Tot i així, els avenços aconseguits seguien essent escassos. Per tant, tal i com diu Mary Nash, la creació d'una ciutadania diferenciada de gènere, es va posar de manifest en el moment de construir el règim republicà. Aquí, es va debatre per primera vegada la qüestió del sufragi femení i la reformulació igualitària de la ciutadania política¹⁹.

En una societat i una legislació tradicionalment desigual cap a les dones com és l'espanyola, l'arribada de la II República el mes d'abril de 1931, va obrir la possibilitat de portar a terme una reforma legislativa i social favorable per a les dones²⁰. Es va iniciar una nova etapa, amb la voluntat de reformar estructuralment l'Estat espanyol per tal d'assimilar-se a les democràcies parlamentàries europees. S'obrí un nou horitzó per a la dona espanyola, amb la oportunitat real de portar a terme les seves principals aspiracions. La proclama de la II República, va suposar una onada de pensament democràtic que portà a una revisió de les lleis discriminatòries, així com a la concessió del sufragi femení²¹. Això, va significar que les dones majors de 23 anys podien votar i ser votades. Tot i així, la opinió general, tan d'esquerres com de dretes, era que la majoria de les dones estaven influenciades per l'Església catòlica, i per tant eren profundament conservadores, amb la qual cosa, la seva participació electoral suposaria un apogeu per a la dreta.

---

¹⁷ CARCELLER GENOVÉS, Arantxa, *op. cit.*

¹⁸ Miguel Primo de Rivera y Orbaneja, fou un militar espanyol que va exercir com a dictador entre el 1923 i el 1930.

¹⁹ NASH, Mary, "Género y ciudadanía", *Política en la Segunda República*, p. 249.

²⁰ RUIZ FRANCO, Rosario. "Política. Las mujeres en la política durante la II República". *Ubi sunt? Revista de Historia*. 2009, núm. 24, p. 81.

²¹ CARCELLER GENOVÉS, Arantxa, *op. cit.*

En definitiva, com més endavant explicaré, la concessió del vot femení va ser especialment polèmic.

Clara Campoamor, diputada i membre del Partit Radical, va assumir una defensa del dret de sufragi femení. Com més endavant explicaré amb detall, va argumentar a les Corts constituents que els drets de l'individu exigien un tractament legal igualitari per a homes i dones i que, per això, els principis democràtics havien de garantir la redacció d'una Constitució republicana basada en la igualtat i en l'eliminació de qualsevol discriminació per raó de sexe²². Tal Constitució, fou aprovada el 9 de desembre de 1931. L'article 2 de la mateixa, establia la igualtat de tots els espanyols davant la llei: *"Todos los españoles son iguales ante la ley"*. Aquest precepte no era innovador, ja que ja havia estat regular en altres textos Constitucionals anteriors. Però, en la Constitució republicana s'establien una sèrie de principis legislatius que puntualitzaven les igualtats jurídiques entre ambdós sexes. Seguint aquesta línia, en l'article 25 s'especificava la prohibició de privilegi jurídic per *"la naturaleza, la filiación, el sexo, la clase social, la riqueza, las ideas políticas ni las creencias religiosas"*²³.

En definitiva, pel que fa a l'esfera política, la incorporació de les dones a la política activa va ser un dels majors assoliments del nou règim. Els seus drets quedaven recollits en els articles 36 i 53 de la Constitució, els quals reconeixien, respectivament, els seus drets electorals i poder ser diputada elegible²⁴. Per tant, la Constitució republicana va establir el sufragi universal, podent tots els ciutadans majors de 23 anys elegir i ser elegits sense distincions per motiu de sexe o estat civil²⁵.

---

²² *Ibid.*

²³ RUIZ FRANCO, Rosario, *op. cit.*, p. 81

²⁴ RUIZ FRANCO, Rosario, *op. cit.*, p. 82.

²⁵ Espanya. Ley Electoral (BOE, núm. 209, 28-07-1933, pàg. 635).

1.3. Orígens del feminisme com a corrent ideològica i primeres organitzacions feministes

Tradicionalment, la història del dret de vot per a les dones es troba íntimament relacionat amb la història del moviment feminista. En el cas d'Espanya, la corrent del feminisme va néixer tard, si ho comparem amb altres països com Estats Units o el Regne Unit²⁶.

Pròpiament, la conformació del moviment feminista dels segles XIX i XX, es troba estretament vinculada als moviments sufragistes que van aparèixer a mitjans del segle XIX als països anglosaxons, especialment a Gran Bretanya i als Estats Units. D'una banda, al Regne Unit, es podria dir que el moviment va començar de forma oficial l'any 1897 amb la fundació de la "*National Union of Women Suffrage*". En canvi, als Estats Units, el moviment com a tal va sorgir de les protestes anti-esclavistes, on hi van participar moltes dones. De totes maneres, aquestes dones es van veure apartades pels seus mateixos companys de lluita, i per aquest motiu varen decidir que també havien de lluitar pel seu propi alliberament. En aquest sentit, un moment molt destacable fou la Convenció i posterior Declaració de "*Seneca Falls*", l'any 1848²⁷.

A l'Estat espanyol, l'arrelament cultural, fundat en la domesticitat i el pes de l'Església, van produir que el moviment feminista s'iniciés de forma dèbil en un principi²⁸.

La primera organització de dones a Espanya de caràcter feminista, va ser la "Junta de Damas de la Unión Ibero-Americana de Madrid". Aquesta, estava formada per un grup de dones catòliques de classe alta. Inicialment, es van centrar en qüestions socials, focalitzant-se principalment en el camp de l'educació i de l'ocupació. L'any

---

²⁶ DURÁN Y LALAGUNA, Paloma. *El voto femenino en España*, p. 13.

²⁷ PÉREZ MOLINA, Isabel. *El vot femení*, p. 1.

²⁸ *Ibid.*

1906, aquesta junta va crear el “Centro Ibero Americano de Cultura Popular Femenina”, així com un diari el qual era publicat de forma setmanal²⁹.

Aquell mateix any, el partit conservador català d'aquell moment, la Lliga Regionalista, va fundar l'anomenada “Lliga Patriòtica de Dames³⁰”, amb la finalitat de formar a les dones catalanes en el nacionalisme³¹.

A continuació, l'any 1912 es va crear la “*Agrupación Femenina Socialista*”, amb l'objectiu d'integrar a més dones al Partit Socialista. Aquest mateix any, Maria Doménech de Cañellas va fundar la “Federación Sindical de Obreras”, i María de Echarri, el “Sindicato de la Inmaculada”³².

L'augment de la sensibilitat cap a la situació de la dona, va motivar la celebració de diferents debats a la “Sección de Ciencias Morales y Políticas del Ateneo de Madrid”, i el llançament posterior d'una revista quinzenal anomenada “*El Pensamiento Femenino*”. La revista, comptava amb un consell de redacció format per dones, i la seva línia editorial donava suport a la independència de les mateixes³³.

La revista no va durar gaire temps, però al cap de poc fou substituïda pel diari “La voz de la mujer”, que va ser fundat per Celsia Regis. Aquesta, va convocar una reunió el 20 d'octubre de 1918 en la qual es va decidir crear la “Asociación Nacional de Mujeres Españolas” (ANME). L'associació, de caràcter més aviat pluralista, comptava amb un grup heterogeni de dones. Disposava d'un programa que incloïa algunes qüestions com la reforma del Codi Civil, el dret de les dones a participar en les professions liberals i a ser escollides en càrrecs oficials, o la promoció de l'educació per a les dones. Encara que les dones de l'ANME eren de classe mitjana, també proposaven mesures per tal d'afavorir a les dones de classe obrera³⁴.

---

²⁹ DURÁN Y LALAGUNA, Paloma, *op. cit.*, pp. 13 i 14.

³⁰ Aquesta lliga, no es tractava d'un moviment feminista de reivindicació, ja que rebutjaren el vot de les dones i l'actuació directa d'aquestes en política.

³¹ DURÁN Y LALAGUNA, Paloma, *op. cit.*, p. 14.

³² *Ibid.*

³³ DURÁN Y LALAGUNA, Paloma, *op. cit.*, p. 15.

³⁴ DURÁN Y LALAGUNA, Paloma, *op. cit.*, pp. 15 i 16.

És important destacar que la motivació i el treball de les dones va augmentar, entre d'altres, degut a la successió de dos fets rellevants. Tal i com diu Paloma Durán, en primer lloc, el reconeixement del vot per a les dones d'alguns països europeus. I, en segon lloc, l'aprovació de dues mesures molt significatives a Espanya: el lliure accés de les dones a les professions que exigissin un títol acadèmic i l'accés tan als cossos tècnics com auxiliars, sempre que tinguessin la titulació exigida en cada cas³⁵.

L'any 1920, juntament amb l'ANME, es va fundar a Madrid la "*Juventud Universitaria Femenina*"³⁶ (JUF)³⁷. Tal i com diu Luz Sanfeliu, la posada en marxa de la JUF va constituir, en moltes ocasions, una mostra de com el feminisme articulava xarxes àmplies de solidaritat entre dones amb un objectiu comú³⁸. Posteriorment, a Barcelona, la denominada "*Acción femenina*" i la "*Cruzada de mujeres españolas*", liderada per la periodista Carmen de Burgos, foren les promotores de la primera manifestació per tal de reclamar el sufragi per a les dones, que va tenir lloc al maig de 1921³⁹.

---

³⁵ DURÁN Y LALAGUNA, Paloma, *op. cit.*, p. 17.

³⁶ Els objectius de la JUF eren construir i atribuir significats a la nova identitat de les "universitàries". La JUF, va fer difusió dels discursos d'aquestes dones professionals que, a partir de l'any 1928, van créixer la seva participació socio-política, demandant també drets femenins d'igualtat.

³⁷ DURÁN Y LALAGUNA, Paloma, *op. cit.*, p. 17.

³⁸ SANFELIU GIMENO, Luz. "Educación superior femenina y nuevas conformaciones identitarias: Juventud Universitaria Femenina (1919 – 1930)". *Historia Contemporánea*, p. 18.

³⁹ DURÁN Y LALAGUNA, Paloma, *op. cit.*, pp. 17 i 18.

2. LA CONSTITUCIÓN ESPANYOLA DE 1931

2.1. Les Corts Constituents de 1931 i l'elaboració de la Constitució

La Constitució de 1931, va ser fruit d'un procés en el qual el Govern Provisional va crear a través d'un Decret del 6 de maig del mateix any, una Comissió Jurídica Assessora dependent del Ministeri de Justícia, al capdavant del qual hi havia el socialista Fernando de los Ríos, amb l'encàrrec de redactar un avantprojecte constitucional⁴⁰. Aquesta tasca, va recaure en una subcomissió formada per tretze persones, i era presidida per Ángel Ossorio y Gallardo⁴¹. Un dels personatges més influents de la mencionada subcomissió fou Adolfo Posada⁴², un dels constitucionalistes espanyols amb més prestigi de l'època, així com un dels més il·lustres representants de la denominada "escuela de Oviedo"⁴³.

Dos dies més tard, el Govern va aprovar un decret que convocava eleccions a Corts i modificava la llei electoral de 1907 en alguns aspectes. Efectivament, una de les reformes més importants va ser l'ampliació del sufragi passiu a tots els majors de 23 anys, incloses les dones i els clergues⁴⁴.

Així mateix, un decret del 3 de juny de 1931, va determinar que les futures Corts estarien compostes per una única Cambra, i que no només s'ocuparien d'aprovar la Constitució que regiria el nou règim, sinó també de l'aprovació d'algunes lleis d'especial rellevància política, com per exemple l'Estatut de Catalunya. Per tant, les noves Corts, a part d'ésser constituents, també realitzarien la funció legislativa⁴⁵.

De tals eleccions, celebrades el 28 de juny de 1931, no es va obtenir el resultat esperat pel Govern, sinó unes Corts formades per més de dotze partits. El partit que

---

⁴⁰ GARCÍA VALDECASAS, Alfonso, "La elaboración del texto constitucional", p. 57.

⁴¹ Advocat i polític espanyol d'inclinacions demòcrata-cristianes.

⁴² Polític, sociòleg i jurista espanyol.

⁴³ VARELA SUANZES-CARPEGNA, Joaquín, "La Constitución de 1931 y la organización territorial del Estado", p. 327 i 328.

⁴⁴ VARELA SUANZES-CARPEGNA, Joaquín, "La Constitución de 1931 y la organización territorial del Estado", *op. cit.*, p. 328.

⁴⁵ VARELA SUANZES-CARPEGNA, Joaquín. "La Constitución de 1931 y la organización territorial del Estado", *op. cit.*, p. 328 i 329.

més escons va aconseguir va ser el PSOE, amb 116 diputats, seguits per altres partits republicans d'àmbit nacional: el Radical, amb 89 diputats; el Radical-Socialista, amb 55; Acció Republicana, liderat per Azaña, amb 30 diputats; la Dreta Liberal Republicana, amb Alcalá Zamora i Gabriel Maura com a personalitats més destacades, amb 22 diputats, etc. Val a dir que d'entre els partits d'àmbit regional, el que va obtenir una major representació fou l'Esquerra Republicana de Catalunya. Aquesta, va ser creada aquell mateix any a partir de la unió d'altres grups nacionalistes i amb Francesc Macià i Lluís Companys com a personatges més destacats del partit⁴⁶.

Tot seguit, els debats més remarcables van tenir lloc amb relació a l'estructura de les Corts. La subcomissió, per majoria, es va decantar per una opció bicameral, mentre que el vot minoritari estava a favor d'una única Cambra. D'acord amb l'avantprojecte, el poder legislatiu seria exercit pel Congrés, a qui corresponia *"la representació política"*, i el Senat, que representava *"els interessos socials organitzats"*⁴⁷.

Per últim, el President de la República era escollit per un termini de 6 anys per ambdues cambres reunides en "Asamblea nacional", sense que tal elecció pogués recaure dues vegades consecutives sobre la mateixa persona⁴⁸.

A continuació, el 6 de juliol de 1931, la Comissió Jurídica Assessora va remetre al Govern l'avantprojecte de Constitució, juntament amb els vots particulars, que tractaven la organització territorial de l'Estat, l'estructura de les Corts i la posició del President de la República i del Tribunal Constitucional⁴⁹. El Govern, que era més aviat de caràcter heterogeni, no va aconseguir posar-se d'acord, i per tant, va decidir traslladar l'avantprojecte a les Corts, per tal que fossin aquestes les que procedissin a elaborar el projecte parlamentari constitucional. En aquest sentit, les Corts varen crear el dia 28 del mateix mes, una Comissió constitucional, integrada per vint-i-un

---

⁴⁶ VARELA SUANZES-CARPEGNA, Joaquín. "La Constitución de 1931 y la organización territorial del Estado", *op. cit.*, p. 329.

⁴⁷ VARELA SUANZES-CARPEGNA, Joaquín. "La Constitución de 1931 y la organización territorial del Estado", *op. cit.*, p. 330.

⁴⁸ POSADA, Adolfo, *La Nueva Constitución Española: El Régimen constitucional en España. Evolución, Textos, Comentarios*, *op. cit.*, p. 53.

⁴⁹ JULIÀ, Santos, *La Constitución de 1931*, pp. 164–186.

diputats, els quals representaven a tots els grups parlamentaris en proporció al resultat de les eleccions, i presidida pel socialista Luis Jiménez de Asúa⁵⁰.

El projecte constitucional que va sorgir de la mencionada Comissió, fou creat després de vint dies de sessions de debats molt intensos, les quals es van iniciar el 14 de juliol. El citat projecte, es va remetre a Alcalá Zamora el 17 d'agost, i el dia següent es va publicar al Diari de Sessions de les Corts Constituents. El text que integrava el projecte, va partir de les premisses de l'avantprojecte, però pel que feia a l'estructura de les Corts, aquestes passaven a composar-se d'una única cambra. I, respecte del President de la República, ja no era escollit pel Parlament, sinó pel cos electoral, mitjançant sufragi universal, directe, igual i secret. A més, les relacions entre l'Església i l'Estat, es regulaven amb una tendència anticlerical, tal i com manifestava l'article 24, el qual ordenava dissoldre les ordres religioses i nacionalitzar tots els seus béns⁵¹.

En definitiva, es tractava d'un text que conformava una "Constitució d'esquerres", tal i com va reconèixer Jiménez de Asúa en el discurs que va realitzar el 27 d'agost. En tal discurs, va presentar al ple de les Corts el projecte aprovat per la Comissió Constitucional⁵².

2.2. L'obtenció del vot femení

2.2.1. Antecedents

El desenvolupament d'un moviment femení a Espanya no es va desenvolupar al mateix temps que a la resta de països europeus, sinó que va ser posterior. Això fou degut als aspectes concrets que caracteritzaven l'Estat espanyol en aquella època.

La societat espanyola, al ser de caire conservador, catòlic, amb una economia agrària, una retardada industrialització, uns percentatges elevats d'analfabetització i

---

⁵⁰ JULIÀ, Santos, *La Constitución de 1931*, op. cit., p. 43.

⁵¹ VARELA SUANZES-CARPEGNA, Joaquín. "La Constitución de 1931 y la organización territorial del Estado", op. cit., p. 331.

⁵² *Diari de Sessions de les Corts Constituents de la República Espanyola*, núm. 28, sessió de 27 d'agost de 1931, pp. 212–221.

una escassa tradició democràtica, va provocar que l'evolució del país fos més lenta en comparació amb la resta de països europeus. Mentre els moviments sufragistes començaven a donar fruit a Europa, a Espanya ni tan sols havia evolucionat el pensament liberal, ni tampoc havia arribat la industrialització. Es per això que tal i com diu Laura Nuño:

“no serà fins el segle XX quan per fi sorgeixi la idea de forma col·lectiva sobre la necessitat d'atorgar a les dones un status polític equivalent al dels homes⁵³”.

El principal obstacle era que la obtenció del sufragi no representava un objectiu central. Tot i que des de finals del segle XIX existien sectors defensors de la igualtat entre home i dona, aquests tenien molt poca veu. Alguns exemples de figures que promouien la defensa de la igualtat al treball i educativa de les dones espanyoles són Emilia Pardo Bazán⁵⁴ i Concepció Arenal⁵⁵. Però com es pot veure, tal defensa no girava al voltant del dret de vot.

Com he mencionat anteriorment, un altre dels motius que van implicar la demora en la consecució d'una igualtat fou l'altíssima taxa d'analfabetització de les dones i les precàries condicions laborals.

L'any 1907 es van realitzar les primeres propostes amb relació a la concessió del sufragi femení de caràcter estatal, però limitant el seu exercici a les eleccions municipals i únicament per a les dones emancipades i no casades. Tal i com expressa Estela Gilbaja, aquesta proposta no va ser aprovada tot i que també va rebre força crítiques donada la poca demanda social i política⁵⁶.

La “Asociación Nacional de Mujeres Españolas” (ANME), a la qual ja he fet referència, va ser considerada la primera organització autònoma de dones. La va fundar María Espinosa de los Monteros l'any 1918. Espinosa va començar per

---

⁵³ NUÑO GÓMEZ, Laura. *El mito del varón sustentador*. Barcelona: Icaria, 2010, p. 115.

⁵⁴ Nascuda a La Coruña (Galícia), comtessa de Pardo Bazán, va ser una aristòcrata, periodista, novel·lista i feminista. Fou una precursora en les seves idees sobre els drets de les dones i el feminisme.

⁵⁵ Nascuda a Vigo (Galícia), funcionaria de presons llicenciada en Dret, periodista i escriptora. Va ser una de les pioneres més significatives del feminisme espanyol.

⁵⁶ GILBAJA CABRERO, Estela, “Clara Campoamor y el sufragio femenino en la Constitución de la Segunda República”, pp. 295 i ss.

integrar un grup de dones de classe mitjana, i aquestes van incloure entre les seves sol·licituds el reconeixement dels drets polítics de les dones, a part dels drets educacionals i laborals⁵⁷.

Amb la dictadura de Primo de Rivera es va acabar el debat feminista progressista. No obstant, també van haver dones que exercien càrrecs importants a l'Administració pública, però la majoria d'elles pertanyien a associacions femenines catòliques. Per tant, aquesta inclusió d'algunes dones a l'esfera pública, es va deure majoritàriament a la influència de l'Església catòlica.

El mes d'abril de 1924 la situació de les dones va començar a donar un gir, en primer lloc, com a conseqüència del reconeixement del sufragi a les dones solteres i vidues⁵⁸.

Tal i com estableix María Jesús Leoz, amb la proclama de la Segona República es va fer necessària l'adopció d'un nou marc legislatiu adaptat a la situació social de l'època. D'aquesta manera, el 9 de desembre de 1931 es va aprovar una nova Constitució. Aquesta era considerada progressista, ja que reconeixia tant els drets individuals (sufragi universal, divorci de mutu acord, dret a exercir la pàtria potestat sobre els fills), com laborals (assegurança obligatòria de maternitat, equivalència salarial per ambdós sexes, participació en jurats mixtes, prohibició de l'acomiadament per maternitat, permís de les treballadores per a contraure matrimoni sense el vist i plau del seu patró)⁵⁹.

Així, Ana Aguado expressa que la República, fonamentalment va significar per les dones la obtenció de la ciutadania política i social, del sufragi i del dret de llibertats individuals, però també el desenvolupament d'una tasca legislativa que possibilitaria canvis reals a la vida pública i privada de les dones. En aquest context, tant dones d'esquerres com de dretes van poder experimentar un procés de politització molt

---

⁵⁷ LÓPEZ DE LOS MOZOS DÍAZ MADROÑERO, Alicia, "Igualdad de género en la Constitución de 1931: la obtención del voto femenino y otras medidas a favor de la igualdad", p. 350.

⁵⁸ NUÑO GÓMEZ, Laura, *op. cit.*, pp. 124 i ss.

⁵⁹ LEOZ MUNILLA, María Jesús, "Mujer y educación en La Rioja durante la Segunda República (1931-1936)", p. 262.

rellevant de participació política. Per tant, es va iniciar una etapa molt diferent a les anteriors, les característiques de la qual serien que es podia parlar de democratització del sistema polític, al permetre's per primera vegada que la meitat de la població, les dones, esdevinguessin ciutadanes i que en definitiva s'incorporessin a la ciutadania política⁶⁰.

Per últim, com diu María Gloria Núñez, la proclama de la República va significar per a les dones lluitadores per la igualtat, la creença que el règim reaccionari davant les proposicions a favor d'un nou status per a la dona, a partir del qual podria aconseguir la independència econòmica mitjançant l'exercici d'un treball estable fora de la llar, així com la possibilitat d'accedir a llocs de treball que fins aleshores havien estat completament inaccessibles⁶¹.

2.2.2. Els debats parlamentaris sobre el sufragi femení

El 14 de juliol de l'any 1931 es van inaugurar les Corts Constituents, les quals donarien a Espanya una Constitució amb una sèrie de drets i deures dels ciutadans. L'encarregada de redactar el projecte constitucional va ser una Comissió Parlamentària, la qual va ser la base dels debats a les Corts. De tal Constitució, com sabem, em centraré en el seu Títol III, dedicat als drets i deures dels espanyols i espanyoles, i per tant, on es va emmarcar la qüestió del sufragi femení. Aquesta va ser recollida per primera vegada a l'article 34 del mateix text constitucional⁶².

Als debats parlamentaris s'hi van distingir dues posicions clarament diferenciades: sufragista i antisufragista. D'una banda, la diputada Clara Campoamor va defensar el vot femení, així com la inclusió del dret de sufragi universal a la Constitució^{63, 64}.

---

⁶⁰ AGUADO, Ana, "Identidades de género y culturas políticas en la Segunda República. Pasado y Memoria", pp. 126 i 127.

⁶¹ NÚÑEZ, María Gloria. "Políticas de igualdad entre varones y mujeres en la Segunda República española", p. 394 i ss.

⁶² LÓPEZ DE LOS MOZOS DÍAZ MADROÑERO, Alicia, "Igualdad de género en la Constitución de 1931: la obtención del voto femenino y otras medidas a favor de la igualdad", *op. cit.*, p. 354.

⁶³ Definitivament, va ser l'article 36 el que recollia aquest dret.

Principalment, tal postura tenia un caràcter ideològic, ja que afermava la necessitat de concedir el vot a la dona per ser un dret. Juntament amb Campoamor, líder d'aquesta postura, els socialistes també van defensar aquests ideals per entendre que precisament es tractava d'un dret basat en el principi d'igualtat. Així mateix, els partits de dretes van defensar tal posició, però per altres motius de caire més pràctic. Aquests entenien que majoritàriament la dona era de dretes, la qual cosa els donaria la victòria a les properes eleccions. No obstant, també va haver alguns diputats que, tal i com diu Alicia López de los Mozos, van "anteposar al principi ideològic d'igualtat entre totes les persones, el concepte de conveniència de la República, doncs el vot femení podria fer perillar el sistema"⁶⁵.

D'altra banda, Victoria Kent va defensar i dirigir la corrent antisugrafista. Aquesta, tenia un caràcter oportunista, i partia de la idea que la situació social i l'escàs nivell cultural de la dona, dificultaven el canvi total per atorgar-li el dret a votar. En canvi, creia que la dona obrera i intel·lectual sí que estava preparada per exercir aquest dret. Junt amb Kent, els partits radical, radical-socialista i acció republicana van defensar aquesta posició⁶⁶.

La disputa entre ambdues diputades va quedar reflectida al *Diari de Sessions de les Corts Constituents de la República Espanyola*:

Clara Campoamor:

"Se está haciendo una Constitución de tipo democrático, por un pueblo que tiene escrito como lema principal [...] el respeto profundo a los principios democráticos.
(...)

Yo no creo, no puedo creer que la mujer sea un peligro para la República, porque he visto a la mujer reaccionar frente a la Dictadura y con la República."⁶⁷

---

⁶⁴ LÓPEZ DE LOS MOZOS DÍAZ MADROÑERO, Alicia, "Igualdad de género en la Constitución de 1931: la obtención del voto femenino y otras medidas a favor de la igualdad", *op. cit.*, p. 354.

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ *Ibid.*

⁶⁷ *Diari de Sessions de les Corts Constituents de la República Espanyola*, núm. 47, sessió de 30 de setembre de 1931, p. 357.

Victoria Kent:

“(…) no es el momento de otorgar el voto a la mujer española. Lo dice una mujer que, en el momento crítico de decirlo, renuncia a un ideal.

(…)

En este momento vamos a dar o negar el voto a más de la mitad de los individuos españoles y es preciso que las personas que sienten el fervor republicano, el fervor democrático y liberal republicano, nos levantemos aquí para decir: es necesario aplazar el voto femenino. Y es necesario, Sres. Diputados, aplazar el voto femenino, porque no necesitaría ver, para variar de criterio, a las madres en la calle pidiendo escuelas para sus hijos; yo necesitaría haber visto en la calle a las madres prohibiendo que sus hijos fueran a Marruecos [...] Lo pido porque no es que con ello merme en lo más mínimo la capacidad de la mujer; no, no es cuestión de capacidad; es cuestión de oportunidad para la República. Entiendo que la mujer, para encariñarse con un ideal, necesita algún tiempo de convivencia con el mismo ideal.⁶⁸”

Clara Campoamor, li va contestar el següent:

“¿Cómo puede decirse que cuando las mujeres den señales de vida por la República se les concederá como premio el derecho a votar? ¿Cómo puede decirse que la mujer no ha luchado y que necesita una época, largos años de República, para demostrar su capacidad? Y, ¿por qué no los hombres?

Entiendo que sería un gravísimo error político apartar a la mujer del derecho del voto. No cometáis, Sres. Diputados, ese error político de gravísimas consecuencias. Salváis la República, ayudáis a la República atrayéndoos y sumándoos esa fuerza que espera ansiosa el momento de su rendición⁶⁹”.

Durant la Sessió de l'1 d'octubre de 1931, es va portar a terme la votació de l'article 34 del projecte constitucional, el qual va ser aprovat per 161 vots enfront 121. No obstant, això no va acabar aquí ja que el mes de novembre el diputat Matías Peñalba, d'Acció Republicana, va presentar la primera disposició transitòria a debat mitjançant la qual proposava que el sufragi femení no fos efectiu a les eleccions legislatives, provincials ni regionals fins que no es produís la renovació dels ajuntaments vigents en aquell moment. El debat en qüestió es va realitzar a la sessió de l'1 de desembre de 1931⁷⁰.

---

⁶⁸ *Diari de Sessions de les Corts Constituents de la República Espanyola*, núm. 48, sessió d'1 d'octubre de 1931, p. 360 i 361.

⁶⁹ *Diari de Sessions de les Corts Constituents de la República Espanyola*, núm. 48, sessió d'1 d'octubre de 1931, *op. cit.*, p. 361 i 362.

⁷⁰ LÓPEZ DE LOS MOZOS DÍAZ MADROÑERO, Alicia, “Igualdad de género en la Constitución de 1931: la obtención del voto femenino y otras medidas a favor de la igualdad”, *op. cit.*, p. 356.

A continuació és important destacar algunes de les argumentacions del Sr. Peñalba:

“No se trata de discutir el sufragio femenino en sí; que todos estamos conformes en que el sufragio femenino debe concederse; en que es preciso que llegue el momento en que la mujer [...] goce de los mismos derechos que el varón; pero es menester que nosotros sepamos cuáles pueden ser las consecuencias de esas concesiones [...] Creo que sería harto imprudente conceder de golpe el derecho de sufragio completo a las mujeres, pues un cambio tan grande introducido súbitamente produciría al principio efectos desastrosos. Nada dañó a Francia tanto como el establecimiento súbito del sufragio universal⁷¹”.

Finalment, l'anomenada “esmena Peñalba” no va ser aprovada (131 vots en contra i 127 a favor), essent mínima la diferència.

L'aprovació del sufragi actiu femení no va ser gens fàcil, ja que van haver moltes discrepàncies durant la discussió de l'article⁷², però es va aconseguir aprovar el dret de sufragi universal a l'article 36 de la Constitució. Així, l'exercici dels drets polítics va constituir la novetat més important de les mesures d'igualtat aprovades durant el règim Republicà, permetent a totes les dones espanyoles majors de 23 anys entrar en un àmbit el qual havia estat totalment restringit fins aleshores⁷³. D'aquesta manera, l'obtenció del sufragi femení va impulsar la creació de seccions feministes en molts partits polítics, i la consegüent incorporació de les dones als mateixos, encara que tal incorporació significués en moltes ocasions “la subordinació a les directrius polítiques masculines i la seva marginació respecte de les decisions polítiques importants⁷⁴”.

Juntament amb els articles 25 i 36, és rellevant remarcar en sentit positiu l'article 53 el qual explicitava que podien ser elegits diputats els majors de 23 anys sense distinció de sexe ni estat civil que reunissin els requisits taxats per la llei electoral⁷⁵:

---

⁷¹ *Diari de Sessions de les Corts Constituents de la República Espanyola*, núm. 83, sessió d'1 de desembre de 1931, p. 712 i 713.

⁷² NÚÑEZ, María Gloria, “Políticas de igualdad entre varones y mujeres en la Segunda República española”, *op. cit.*, p. 418.

⁷³ NÚÑEZ, María Gloria, “Políticas de igualdad entre varones y mujeres en la Segunda República española”, *op. cit.*, pp. 419 i ss.

⁷⁴ AGUADO, Ana, “Identidades de género y culturas políticas en la Segunda República. Pasado y Memoria”, *op. cit.*, p.130.

⁷⁵ LÓPEZ DE LOS MOZOS DÍAZ MADROÑERO, Alicia, “Igualdad de género en la Constitución de 1931: la obtención del voto femenino y otras medidas a favor de la igualdad”, *op. cit.*, p. 357.

“Serán elegibles para Diputados todos los ciudadanos de la República mayores de veintitrés años, sin distinción de sexo ni estado civil, que reúnan las condiciones fijadas por la ley Electoral.

Los Diputados, una vez elegidos, representan a la Nación. La duración legal del mandato será de cuatro años, contados a partir de la fecha en que fueron celebradas las elecciones generales. Al terminar este plazo, se renovará totalmente el Congreso. Sesenta días, a lo sumo, después de expirar el mandato o de ser disueltas las Cortes, habrán de verificarse las nuevas elecciones. El Congreso se reunirá a los treinta días, como máximo, después de la elección. Los Diputados serán reelegibles indefinidamente”.

En canvi l'article 69, com ara es veurà, mostra com l'equiparació en l'àmbit polític no va arribar a la presidència de la República, ja que el mencionat article indicava que únicament serien elegibles per tal càrrec els ciutadans espanyols majors de 40 anys que gaudissin plenament dels seus drets civils i polítics⁷⁶:

“Solo serán elegibles para la Presidencia de la República los ciudadanos españoles mayores de cuarenta años que se hallen en el pleno goce de sus derechos civiles y políticos”.

Un cop aprovada la Constitució, els drets electorals es varen recollir a la Llei Electoral del 27 de juny de 1933, la qual reconeixia “el dret a elegir i a ser elegit a tots els ciutadans majors de 23 anys sense distinció de sexe ni estat civil”.

El resultat de les eleccions va suposar la victòria de la dreta, concretament de la “Confederación española de derechas autónomas” (CEDA), la qual va sorgir de l'agrupació de diversos partits de dretes. Aquesta victòria va suposar per als republicans que havien estat contraris al vot femení, la confirmació que aquest havia estat majoritàriament de dretes, tal i com havien especulat. No obstant, Clara Campoamor va explicar, mitjançant la comparació de les dades electorals de 1931 i 1933, que el vot femení no havia estat la causa del fracàs de l'esquerra, sinó que la unió de les candidatures de dretes fou el factor més important a tenir en compte⁷⁷.

La instauració del sufragi no va significar que les dones sortissin a votar de forma massiva als comicis de l'octubre de 1933; d'una banda pel moment temporal en el qual es van portar a terme, un moment de crisi polític-econòmica nacional i mundial; d'altra banda, perquè era molt complicat canviar en un període tant curt una

---

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ LÓPEZ DE LOS MOZOS DÍAZ MADROÑERO, Alicia, “Igualdad de género en la Constitución de 1931: la obtención del voto femenino y otras medidas a favor de la igualdad”, *op. cit.*, p. 358.

mentalitat que estava aferrada a la societat espanyola⁷⁸, “per exemple, al món rural, la immensa majoria de camperoles es va abstenir d’anar a les urnes, algunes per voluntat pròpia, mentre que d’altres per desconeixement⁷⁹”. I no només el dret de vot fou exercit per menys dones de les esperades, sinó que una vegada transcorregudes les eleccions de l’any 1933, tant les dones conservadores com d’esquerres van manifestar una decepció davant els resultats de la seva incorporació política, degut que esperaven una major presència de diputades al Congrés. En aquest sentit, únicament quatre dones van ser escollides: del Partit Socialista, Matilde de la Torre, María de la O Lejárraga García i Margarita Nelken (diputades d’Oviedo, Granada i Badajoz, respectivament); i de la CEDA, Francisca Bohigas (diputada de Lleó).

En definitiva, el sufragi no va provocar el creixement de la representació parlamentària femenina esperat, però es pot afirmar que va comportar que s’instauressin les bases del principi d’igualtat de gènere.

2.2.3. Conseqüències jurídic-polítiques de l’aprovació del vot femení

Les dones espanyoles oferien una perspectiva sociocultural molt diferent a la dels homes electors. La taxa d’activitat d’aquestes era més baixa que la masculina –més d’un milió d’actives d’un total de dotze milions de dones, aproximadament–. Així mateix, la taxa d’analfabetisme era bastant més alta que la dels homes. De fet, l’any 1931 es calculava que l’analfabetisme dels majors de 10 anys es remuntava al 23% de la població masculina i al 38% de la femenina. Val a dir que aquests factors van tenir força repercussions en el sufragi. Tant la classe burgesa més conservadora com la obrera, les polítiques de l’home i de la dona estaven perfectament inregrades, però a la classe mitjana era freqüent la convivència d’un home liberal i vinculat a plantejaments republicans amb una dona catòlica poruga de les novetats polítiques⁸⁰.

---

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ RAMOS, M.ª D. *Luces y sombras*, p. 568.

⁸⁰ PAÉZ CAMINO, Feliciano, “La Constitución republicana de 1931 y el sufragio femenino”, p. 12.

La primera vegada que algunes dones espanyoles van exercir el seu dret de vot no va ser a les eleccions legislatives del novembre i desembre de 1933, sinó en unes eleccions municipals parcials, les quals van tenir lloc el 23 d'abril del mateix any per tal de renovar els ajuntaments que, el 12 d'abril de 1931, no havien celebrat votació. En tot cas, totes les dones espanyoles majors d'edat van estrenar el seu dret al vot a les eleccions generals del novembre de 1933. Els diversos partits polítics varen realitzar propaganda dirigida específicament a les dones. Probablement la opció política que hi va posar més èmfasi en aquest sentit fou la "Confederación Española de Derechas Autónomas", articulada al voltant de "Acción Popular", que es va dirigir a l'electorat femení amb textos com el següent⁸¹:

"Mujeres católicas, mujeres honradas, mujeres de derechas, mujeres españolas (...) Si triunfan las izquierdas (...) la familia tenderá a desaparecer gracias a la ley del Divorcio. La dignidad de la esposa no será respetada. Los hijos ilegítimos tendrán los mismos derechos que los nacidos de santo matrimonio..."

L'esquerra, que havia governat fins aleshores la República, va perdre aquelles eleccions, però no es pot dir del cert que fos degut al vot femení. I tal i com diu Feliciano Paéz, en la seva obra "La Constitución Republicana de 1931 y el sufragio femenino"⁸², en realitat no hi ha mitjans objectius per determinar l'impacte del vot femení en els resultats, i els historiadors tendeixen a assenyalar que es va tractar d'altres factors: l'abstencionisme anarquista, la desunió electoral de l'esquerra i el desgast dels governs republicans socialistes del primer bienni, sotmesos a la pressió crítica dels radicals, de la dreta i dels anarquistes.

En definitiva dos anys més tard, el vot femení no fou un impediment per a la victòria electoral de l'esquerra.

---

⁸¹ PAÉZ CAMINO, Feliciano, "La Constitución republicana de 1931 y el sufragio femenino", *op. cit.*, p. 13.

⁸² PAÉZ CAMINO, Feliciano, "La Constitución republicana de 1931 y el sufragio femenino", *op. cit.*

2.2.4. Altres novetats legislatives igualitàries

L'obtenció del dret de vot femení, així com la conseqüent plasmació del dret de sufragi universal a la Constitució de 1931, a banda de ser un dels assoliments més importants, va constituir la base per al desenvolupament de tota una sèrie de mesures legislatives a favor de la igualtat. Algunes d'aquestes ja es varen aprovar a la legislatura del Govern Provisional, mentre que d'altres van ser posteriors a l'aprovació del projecte constitucional. En aquest apartat explicaré les més rellevants⁸³.

El *Decret-Llei de 27 d'abril de 1931*, va restaurar i modificar l'antiga llei de jurats populars, atorgant a les dones el dret a formar part dels jurats penals, però únicament quan s'hi tractessin causes sobre delictes passionals. Per tant, es pot observar que aquest dret no era absolut.

Pel que fa a l'esfera del Dret Privat, l'article 43 de la Constitució reconeixia la igualtat de drets d'ambdós sexes al matrimoni, així com la dissolució del mateix a petició de qualsevol dels cònjuges:

“La familia está bajo la salvaguardia especial del Estado. El matrimonio se funda en la igualdad de derechos para ambos sexos, y podrá disolverse por mutuo disenso o a petición de cualquiera de los cónyuges, con alegación de justa causa.
Los padres están obligados a alimentar, asistir, educar e instruir a sus hijos. El Estado velará por el cumplimiento de estos deberes y se obliga subsidiariamente a su ejecución.
Los padres tienen para con los hijos habidos fuera del matrimonio los mismos deberes que respecto de los nacidos en él.
Las leyes Civiles regularan la investigación de la paternidad.
No podrá consignarse declaración alguna sobre la legitimidad o ilegitimidad de los nacimientos ni sobre el estado civil de los padres, en las actas de inscripción, ni en filiación alguna.
El Estado prestará asistencia a los enfermos y ancianos, protección a la maternidad y a la infancia, haciendo suya la “Declaración de Ginebra” o tabla de los derechos del niño.”

El citat article va permetre l'aprovació de la *Llei de 2 de març de 1932*, la qual regulava el divorci, millorant així la condició jurídica de la dona en cas de crisi matrimonial. D'aquesta manera, es va substituir nominalment la “casa del marido”

---

⁸³ LÓPEZ DE LOS MOZOS DÍAZ MADROÑERO, Alicia, “Igualdad de género en la Constitución de 1931: la obtención del voto femenino y otras medidas a favor de la igualdad”, *op. cit.*, pp. 358 i 359.

pel “domicilio conyugal” i es va suprimir el “depósito” de la dona casada. Aquesta normativa establia que tant el marit com la dona adquirien la lliure disposició i administració dels seus propis béns i dels que, per a la liquidació de la societat conyugal, se’ls adjudiqués⁸⁴.

Com a conseqüència de l’anterior, no només van augmentar les demandes de divorci durant els primers anys de vigència de la llei, sinó que a més es va produir un canvi en el perfil del demandant, passant a ésser en més d’un 50%, dones. La llei del divorci es va complementar amb la *Llei de 28 de juny de 1932*, que va implantar el matrimoni civil, així com amb l’*Ordre Ministerial d’octubre de 1933*, la qual recollia que les dones vidues no perdien la pàtria potestat sobre els seus fills i filles tinguts en el primer matrimoni, encara que contraguessin nou matrimoni. Així, es va derogar l’article 168 del Codi Civil vigent.

Un altre dels sectors més regulats fou el laboral. En aquest sentit, l’article 40 de la Constitució reconeixia i assegurava el dret a les dones a exercir una professió:

“Todos los españoles, sin distinción de sexo, son admisibles a los empleos y cargos públicos según su mérito y capacidad, salvo las incompatibilidades que las leyes señalen.”

Tot i la oposició de nombrosos crítics a la incorporació de la dona al món professional, les dones van aconseguir accedir a llocs de treball amb un perfil rellevant, i tradicionalment ocupats per homes, com per exemple notaries i registres de la propietat, cos diplomàtic, secretaris municipals, i fins i tot procuradors dels Tribunals. Així mateix, es van crear cossos femenins en alguns ministeris: Cos d’Auxiliars Femenines de Corres, Quarta Secció del Cos Auxiliar Subaltern de l’Exèrcit, Secció Femenina Auxiliar del Cos de Presons, Mecanògrafes del Ministeri de la Marina i Cos de l’Escala de Telegrafistes Femenines.

No obstant, a les bases de treball firmades des de l’any 1931, es varen consignar una sèrie de càrrecs vedats a la dona a causa de la seva biologia, debilitat, moralitat, obligacions domèstiques o atur masculí. Precisament per això, a les dones no se’ls estava permès treballar en llocs de treball qualificats com a nocturns, perillosos, durs, o senzillament definits com a propis per a homes. També els estava prohibit

---

⁸⁴ NÚÑEZ, María Gloria, “Políticas de igualdad entre varones y mujeres en la Segunda República española”, *op. cit.*, pp. 409 i ss.

l'accés a cossos estatals com l'exèrcit, la policia, la organització judicial i altres cossos ministerials. Tot això ho establia el mencionat article 40 de la Constitució, el qual regulava una igualtat purament formal a l'incloure la següent frase: "con excepción de las incompatibilidades indicadas para la legislación." Així mateix, una *Ordre Ministerial de novembre de 1934*, prohibia de forma expressa a les dones oposar a les carreres de fiscalia, judicatura i secretariat judicial.

A continuació, també és important destacar l'aprovació de legislació de caràcter més positiu. En aquest sentit, el *Decret de 26 de maig de 1931* establia amb caràcter obligatori l'assegurança de maternitat i garantia l'assistència sanitària a les treballadores assalariades. D'aquesta manera, l'assegurança proporcionava prestacions com assistència sanitària al part, indemnitzacions en metàl·lic, així com assistència complementària. Malgrat tot, per tal de poder accedir a aquestes prestacions, s'havien de complir una sèrie de requisits. A tall d'exemple, haver cotitzat un nombre determinat de mesos, cosa que no totes les mares complien, i per tant, les prestacions no arribaven a totes.

Malgrat totes les reformes esmentades, la legislació contenia aspectes discriminatoris, ja que la dona casada encara necessitava autorització del seu marit per a poder accedir a un lloc de treball, fet que recollia l'article 15 de la *Llei de contracte de treball de 21 de novembre de 1931*. Aquesta llei determinava que el sou de la dona casada seria vàlid, sempre i quan el marit no s'hi oposés.

Respecte dels salaris, val a dir que la gran majoria de les bases del treball incloïen classificacions de treballs i categories laborals segons el gènere, amb la finalitat de justificar que al mateix ofici les remuneracions per a les dones fossin més baixes.

No va ser fins l'aprovació de l'*Ordre Ministerial de desembre de 1933*, que es determinà la igualtat de tasques i retribució per ambdós sexes. Aquesta Ordre és considerada com una de les primeres normes espanyoles que fa referència a la igualtat de retribució entre homes i dones. Tot i això, l'Ordre incloïa la possibilitat que hi haguessin disposicions que constituïssin una excepció al principi d'igualtat de remuneració:

"Salvo en lo referente a las leyes protectoras de la mujer y cuando en las bases de trabajo se adoptasen condiciones distintas".

Un altre dels àmbits rellevants a remarcar és el penal. En aquest aspecte, es van adoptar mesures com la supressió del delictes d'adulteri de la dona i del concubinat per a l'home. A partir d'aquest moment es va deixar de reconèixer el dret del marit a matar als adúlter, així com el del pare a matar a la seva filla i corruptor. Aquesta reforma va partir d'una esmena presentada per Clara Campoamor. Tot seguit, l'any 1935, la reglamentació de la prostitució fou eliminada per decret⁸⁵.

I mitjançant la Llei d'Associacions Professionals de Patrons i Obrers, s'autoritzà a la dona casada poder pertànyer a les corporacions obreres sense necessitat d'una llicència del marit.

Quant a l'educació, és destacable que el Ministeri d'Instrucció Pública, durant els anys 1931 i posteriors, va començar a adoptar mesures inclinades a que el dret a l'educació fos estès a tota la població espanyola, partint de la següent premissa:

"l'educació era i és la via necessària per a la modernització i democratització de qualsevol societat."⁸⁶

Per últim, he cregut important destacar els assoliments legals que foren aprovats pel Parlament de Catalunya. L'any 1931, es va crear l'Institut-Escola a Barcelona, en el qual es van admetre alumnes d'ambdós sexes, i on ja es començava a posar en funcionament la coeducació. Així mateix, es va reconèixer la igualtat de drets entre home i dona, establint-hi que el matrimoni es fonamentava en la igualtat de drets dels cònjuges, i es va aprovar la *Llei sobre la capacitat jurídica de la dona i dels cònjuges del 13 de juny de 1934*.

En definitiva, es pot apreciar que la situació jurídica de les dones va millorar durant els anys que va durar la II República, ja que van aconseguir una sèrie de drets i una participació a la vida social i política que fins aleshores no s'havia pogut assolir. Es va tractar d'una època de progrés, deixant d'estar la dona relegada a l'esfera privada per tal de formar part de l'àmbit públic. No obstant, la brevetat del règim, que va

---

⁸⁵ MORAGA GARCÍA, Mª Ángeles, "Notas sobre la situación jurídica de la Mujer en el Franquismo", p. 231.

⁸⁶ LÓPEZ DE LOS MOZOS DÍAZ MADROÑERO, Alicia, "Igualdad de género en la Constitución de 1931: la obtención del voto femenino y otras medidas a favor de la igualdad", *op. cit.*, p. 361.

impedir materialitzar en lleis molts dels principis expressats a la Constitució, i el pes de la tradició, són dos fets que van provocar que no tot quedés solucionat. I amb l'arribada del franquisme, totes les aspiracions i mesures aconseguides van quedar totalment eclipsades, tornant-se a instaurar un règim de caràcter patriarcal i masclista.

2.3. Estudi sobre l'aprovació del dret de vot femení: “*Conquered or Granted?*”

Una vegada explicades les dues postures marcades –sufragista i antisufragista–, així com els principals pronunciaments que varen tenir lloc a les sessions de les Corts Constituents de la República Espanyola, procediré a determinar si l'atorgament del dret de vot a la dona durant l'Espanya republicana de l'any 1931 fou conquerit, o bé atorgat. Aquesta teoria fou desenvolupada, entre d'altres, per un dels principals teòrics i analistes de temes relacionats amb la democràcia i l'economia política, Adam Przeworski⁸⁷.

Per tal de realitzar l'esmentat estudi, he treballat i analitzat una de les obres del citat autor: “*Conquered or Granted? A History of Suffrage Extensions*”. L'objectiu principal d'aquesta tesi, és respondre a la següent qüestió:

“Per què el sufragi va ser estès a les classes baixes i a les dones? Va ser conquerit pels grups exclosos, amenaçant aquests que a no ser que fossin admesos com a ciutadans, arribarien al poder a través d'una revolució? O bé fou atorgat voluntàriament per les elits?”⁸⁸

En el meu cas, amb base a la teoria de Przeworski, havent analitzat els pronunciaments més importants dels debats parlamentaris sobre el sufragi femení, així com tenint en compte les posicions polítiques dels votants a favor i en contra de la concessió del sufragi femení, en aquest cas l'espanyol, dono resposta al perquè d'aquest atorgament l'any 1931.

---

⁸⁷ Nascut el 5 de maig de 1940 a Varsòvia (Polònia). Actualment, disposa de la nacionalitat estatunidenca i és professor titular de ciència política a la Universitat de Nova York.

⁸⁸ PRZEWORSKI, Adam. “*Conquered or Granted? A History of Suffrage Extensions*”, p. 1.

Segons la teoria de Przeworski, pel que fa a l'atorgament del dret de vot a les classes baixes, aquest va succeir degut a les amenaces revolucionàries d'aquestes classes als governants en funcions⁸⁹. Aquest argument l'extreu de la teoria de dos autors: Acemoglu⁹⁰ i Robinson⁹¹. Segons el seu model, quan una amenaça revolucionària d'una magnitud considerable s'enfronta al poder, a aquest li surt més rentable realitzar concessions econòmiques que no pas arriscar-se a que una revolució faci malbé els seus drets de propietat. No obstant, si l'amenaça és passatgera, és a dir, si la capacitat de les masses de revolucionar no és deguda a la seva organització permanent, sinó que es deu a circumstàncies temporals, una promesa de l'elit de mantenir tals concessions quan l'amenaça desaparegués, no seria creïble i les masses es revolucionarien, encara que es donessin per fet les concessions econòmiques. L'única resposta creïble, seria canviar la identitat del que pren la decisió, estenent el sufragi. Per tant, l'atorgament del sufragi és d'esperar quan el poder s'enfronta a una amenaça transitòria insurgent, un esclat esporàdic de disturbis polítics.

Tal i com diu Przeworski, segons els arguments d'Acemoglu i Robinson, el dret de vot és conquerit pels exclosos, en el sentit que el poder únicament concedeix aquests drets sota l'amenaça que aquells exclosos podrien arribar al poder a través de mitjans accessibles: la violència⁹².

Si més no, l'explicació de perquè el sufragi fou atorgat a les classes baixes no és objecte del meu anàlisi. Breument, he volgut plasmar el motiu de concessió del dret de vot a aquestes classes, per tal de posar èmfasi al fet que, segons la teoria de Przeworski, amb la qual hi estic d'acord, l'atorgament del sufragi a les dones està subjecte a dinàmiques molt diferents. El que vull dir amb això, és que l'atorgament

---

⁸⁹ ACEMOGLU, Daron; ROBINSON, James, "Why did the West extend the franchise? Democracy, Inequality, and Growth in Historical Perspective.", pàg. 1167–1199.

⁹⁰ Kamer Daron Acemoglu, és un economista turc. Actualment, resideix als Estats Units i exerceix com a professor d'economia a l'Institut Tecnològic de Massachussets.

⁹¹ James Alan Robinson, és un economista i polític britànic. És professor a la Universitat de Chicago de polítiques públiques. Així mateix, fou professor a la Universitat de Harvard entre els anys 2004 i 2015.

⁹² PRZEWSKI, Adam. "Conquered or Granted? A History of Suffrage Extensions", p. 4.

del sufragi a les dones, en la gran majoria dels casos, no hi troba una explicació en la realització d'amenaques revolucionàries.

Durant el segle XIX –a excepció de Nova Zelanda⁹³– a les dones no els estava permès participar en política. Un dels arguments que més s'utilitzava per a justificar la no concessió del dret de vot a la dona era que, al igual que els infants, no eren independents, no tenien voluntat ni desitjos propis. Per tant, atorgar-los tal dret únicament produiria la duplicació dels vots dels seus corresponents marits. En aquest sentit, m'agradaria destacar una part del discurs del diputat Matías Peñalba, d'Acció Republicana:

“(...) Las mujeres partidarias del sufragio, las inteligentísimas mujeres españolas, que se han adherido a la República, que nos han ayudado, que tienen aquí representantes destacadas y que realizan una denodada lucha en favor del sufragio femenino, no deben olvidar que todas las españolas no están en su caso y que al margen de un centenar de miles de mujeres capacitadas para el ejercicio del sufragio, hay más de 5 millones que no lo están, que no lo estarán en mucho tiempo, que, mientras las escuelas no realicen su función, no podrán intervenir en política con eficacia y con fruto. (...)”⁹⁴

“Volcar esos 6 millones de votos –porque 6 millones de votos representa el sufragio femenino en España– en las urnas sin saber lo que eso puede significar. Es decir, no sin saber lo que puede significar, sino sabiéndolo, porque yo sí lo sé y os lo voy a decir. Eso significa lo siguiente. Nosotros no hemos hecho la revolución, nosotros no hicimos la reforma en la época en que la hicieron los demás países europeos. ¿Sabéis lo que eso quiere decir? Pues, simplemente, que a través de sesenta y cuatro años de regencia y de reinado de Alfonso XIII, la inteligencia en España ha arrastrado una vida lánguida, ha sido desterrada sistemáticamente de este lugar y de los lugares en que se podía temer la influencia política (...) Y claro, si se va al planteamiento inmediato del voto femenino, (...) la inteligencia será nuevamente alejada de la influencia política del país”⁹⁵.

Lloyd Trevor, en la seva obra “Suffragettes International”, explica que si es pensa a llarg termini, la qüestió del sufragi femení únicament va aparèixer a les agendes polítiques en el moment en el qual una part força significativa de les dones de classe

---

⁹³ El primer reconeixement del sufragi femení sense cap mena de restriccions, es va produir a Nova Zelanda el 19 de setembre de 1893. Segons Przeworski, el motiu d'això és hagiogràfic, assumint de manera implícita que el sufragi va ser conquerit com a resultat d'un protagonisme heroic de sufragistes nova zelandeses eminents, especialment de Kate Sheppard (1847–1934).

⁹⁴ *Diari de Sessions de les Corts Constituents de la República Espanyola*, núm. 83, sessió d'1 de desembre de 1931, *op. cit.*, p. 713.

⁹⁵ *Íbid.*

mitjana i alta va poder trobar un lloc de treball fora de la llar familiar⁹⁶. En aquest sentit, diu Przeworski:

“Les hipòtesis socials són que el sufragi femení, únicament fou possible quan un nombre suficient de dones formades varen entrar a l'esfera pública, degut al fet de trobar una feina fora de la llar familiar.”⁹⁷

No obstant això, Przeworski no acaba de coincidir amb la teoria de Trevor. És a dir, considera que la participació de les dones amb una educació al sector laboral va crear un ambient d'opinió en el qual els problemes sobre el sufragi femení continuarien patents en certs països, però aquest no es tractaria del motiu de concessió en sí, sinó que més aviat es va tractar d'un fet que va proporcionar condicions de fons. Dit d'una altra manera, es podria dir que va resultar ser un estímul, sense arribar a ser el vertader motiu.

Els protagonistes dels conflictes sobre el sufragi femení que comentava anteriorment, eren grups organitzats en els quals s'hi incloïa partits polítics –incloent-hi alguns en contra del sufragi–, moviments de dones, i en determinats països l'Església Catòlica. Amb referència a això, el que es pregunta Przeworski és el següent: “Aquests grups van actuar estratègicament?”⁹⁸ En aquest sentit, si realment els partits polítics buscaven augmentar el seu percentatge de vots, hagués estat lògic que qualsevol partit hagués atorgat el dret de vot a les dones si haguessin sabut del cert que obtindrien un percentatge de vots femení més elevat que el percentatge de vots masculí d'aquell moment. Quant a això, Przeworski ens posa un exemple molt clar: suposem que se sap que, si bé les tendències polítiques de les dones són en alguns aspectes diferents a les dels homes, en alguns països es considera que les dones són més propenses que els homes a votar partits d'esquerres. Concretament en el cas espanyol, eren diversos els diputats que creien que les dones eren més aviat conservadores:

---

⁹⁶ LLOYD, Trevor Owen, *Sufragettes International: The World Wide Campaign for Women's Rights (Library of the 20th century)*.

⁹⁷ PRZEWORSKI, Adam. “Conquered or Granted? A History of Suffrage Extensions”, *op. cit.*, pp. 39 i 40.

⁹⁸ PRZEWORSKI, Adam. “Conquered or Granted? A History of Suffrage Extensions”, *op. cit.*, p. 41.

El Sr. Álvarez Buylla⁹⁹: “yo he votado que no, porque creía que conceder el voto a las mujeres, lo digo sinceramente, era dar un arma en contra de la República, y como quiero defender la República, he votado que no. Claro está que al perder esta votación se ha inferido una puñalada, como dijo un hombre eminente de este Parlamento que pertenece a vuestros bancos, una puñalada tramera a la República. Ahora bien, contra esta puñalada tramera, nosotros tenemos un remedio: el peligro del voto de las mujeres está en (...) la Iglesia¹⁰⁰.”

Conseqüentment, tal i com diu Przeworski, d’haver estat així, més d’un partit polític hauria concedit el dret de vot a les dones.

Una pista que dóna l’autor que ens porta a concloure que la majoria de països van aprovar el sufragi universal degut a motius purament partidistes, és que cap dels sis primers països en concedir el dret de vot a la dona era predominantment Catòlic¹⁰¹. Precisament, els primers estats Catòlics que van instaurar el sufragi universal van ser Àustria l’any 1918, Polònia l’any 1919, Irlanda l’any 1923, i com ja sabem, Espanya l’any 1931.

El següent punt a considerar, és que el moment d’aprovació del sufragi femení té sentit quan les tendències de dones no Catòliques van de la mà dels votants esquerrans masculins, mentre que les orientacions polítiques de dones Catòliques es troben dins el conjunt d’homes de dretes¹⁰². Un dels casos més evidents que això era així –en el cas d’Espanya–, fou la posició de la socialista Victoria Kent, la qual no defensava l’aprovació del sufragi femení, ja que creia que les dones estaven influenciades per l’Església Catòlica, i per tant tendrien a votar partits polítics conservadors:

“Por esto pido el aplazamiento del voto femenino (...) entiendo que la mujer, para encariñarse con un ideal, necesita algún tiempo de convivencia con el mismo ideal. (...) Por ello entiendo que son necesarios algunos años de convivencia con la República; que vean las mujeres que la República ha traído a España lo que no trajo la monarquía (...). Cuando la mujer española se dé cuenta de que solo en la República están garantizados los derechos de ciudadanía (...), entonces la mujer será la más ardiente defensora de la República; pero, en estos momentos,

---

⁹⁹ José Álvarez Buylla y Godino. Durant la Segona República, fou elegit vocal de la Comissió Gestora de la Diputació Provincial. Així mateix, va ser diputat de les Corts Constituents de la República Espanyola a la llista de la conjunció republicana-socialista.

¹⁰⁰ *Diari de Sessions de les Corts Constituents de la República Espanyola*, núm. 48, sessió d’1 d’octubre de 1931, op. cit., p. 363.

¹⁰¹ Nova Zelanda (1893), Austràlia (1901), Finlàndia (1907), Noruega (1913), Islàndia (1915) i Canadà (1917).

¹⁰² PRZEWORSKI, Adam. “Conquered or Granted? A History of Suffrage Extensions”, op. cit., p. 42.

cuando acaba de recibir el Sr. Presidente firmas de mujeres españolas que, con su buena fe, creen en los instantes actuales que los ideales de España deben ir por otro camino (...) ¹⁰³»

Precisament, abans de la proclama de la Segona República, Espanya es trobava sota un règim monàrquic autoritari, i la diputada Victoria Kent pensava que la dona espanyola en general, tenia un pensament polític arraïmat molt conservador. Per tant, segons Kent, atorgant a les dones el dret de vot en aquell moment, provocaria la victòria de la dreta a les eleccions de 1933. És per això que volia aplaçar l'aprovació del sufragi femení, per tal que transcorregués un període de temps suficient perquè la dona desenvolupés un ideal propi. Tot i així, com ja sabem, aquesta postura –antisufragista– no va prosperar, ja que l'any 1931 es va aprovar a Espanya per primera vegada el sufragi femení. Justament, és per aquest motiu que crec que l'atorgament del dret de vot a la dona espanyola l'any 1931 fou atorgat, i no pas conquerit.

Tot seguit, he cregut important destacar un fragment de l'obra *“Political Institutions”*, de Josep Colomer¹⁰⁴:

“Concretament, les persones dependents amb preferències similars als votants del moment en qüestió, com per exemple (...) dones, (...) poden ser considerats inconscients o susceptibles de ser manipulats, per tal d'ampliar el suport de les preferències dels governants en funcions. ¹⁰⁵”

Aquest fragment ens mostra el pensament que tenia Victòria Kent. És a dir, per la tònica dels seus discursos, és obvi que creia no només que les dones eren totalment dependents dels seus marits, sinó que la majoria d'aquests seguien tenint una ideologia política conservadora, i per tant, atorgant el sufragi a les dones, suposaria que la dreta obtindria un duplicat de vots.

A continuació, seguint amb la temàtica del Catolicisme, segons Przeworski, suposem que és menys probable que les dones Catòliques votin a partits d'esquerra, que no

---

¹⁰³ *Diari de Sessions de les Corts Constituents de la República Espanyola*, núm. 48, sessió d'1 d'octubre de 1931, *op. cit.*, p. 361.

¹⁰⁴ Josep M. Colomer és economista i polítleg. Ha publicat moltes obres de política comparada.

¹⁰⁵ COLOMER, Josep M, *Political Institutions: Democracy and Social Choice*, p. 29.

pas dones Protestants. En aquest cas, tals partits voldrien aprovar el sufragi universal en països Catòlics quan el corresponent percentatge de vots masculí fos més baix que el de les dones, si poguessin exercir el dret de vot. Al tractar-se d'un radi baix, els partits d'esquerra únicament atorgarien el dret de vot a les dones en el supòsit que el seu radi de vot en qüestió fos molt baix, i quan ho va ser no era convenient fer-ho. Conseqüentment, no es procedeix a l'aprovació del sufragi femení quan el percentatge de l'esquerra és baix¹⁰⁶.

Doncs bé, en el cas concret d'Espanya així va ser. El que vull dir amb això és que el Govern Provisional de la Segona República Espanyola, govern que va ocupar el poder polític a Espanya des de la caiguda d'Alfons XIII i la proclama de la Segona República fins l'aprovació de la Constitució i la formació del primer govern el 15 de desembre, pertanyia a una ideologia d'esquerres. Així mateix, Manuel Azaña, predecessor de Niceto Alcalá-Zamora, formava part del partit "Izquierda Republicana". Així, entre els anys 1931 i 1939, Espanya va ser governada per partits d'esquerres¹⁰⁷, amb la qual cosa hi havia més població amb una ideologia d'esquerres que de dretes. En definitiva, el cas espanyol coincideix amb Przeworski en el sentit que l'aprovació del sufragi universal l'any 1931 va confluïr amb una onada d'esquerres.

Per últim, m'agradaria destacar un dels gràfics que exposa Przeworski¹⁰⁸. Aquest gràfic mostra una correlació entre el percentatge de població Catòlica d'una sèrie de països des de l'any 1880 fins l'any d'aprovació del sufragi femení. En tots els casos la relació mencionada resulta ser molt estreta. Tal i com diu Przeworski, es tracta d'una teoria aplicable únicament a països en els quals les religions són un factor important de possibles patrons de votació, com és el cas d'Espanya. No obstant, en tots els països on la religió juga un paper rellevant alhora d'exercir el dret a decidir, de manera contrària a les classes baixes, l'aprovació del sufragi universal "conquerit" es va donar en casos excepcionals, com per exemple als Estats Units o al Regne Unit. Precisament en aquests països, es procedir a atorgar a la dona el dret de vot

---

¹⁰⁶ PRZEWORSKI, Adam. "Conquered or Granted? A History of Suffrage Extensions", *op. cit.*, p. 44.

¹⁰⁷ A excepció del denominat bienni radical-cedista o bienni negre (1933–1936), durant el qual van governar partits de dretes i centre-dreta.

¹⁰⁸ Vegeu pàg. 55 (Annex 4: *Year of equal female suffrage by proportion Catholic*).

com a conseqüència d'una amenaça realitzada per grups organitzats de dones al poder¹⁰⁹.

Tal i com va observar Sulkunen¹¹⁰, i va plasmar en la seva obra "The Women's Movement":

"Aquells països amb major nombre de moviments sufragistes, van haver d'esperar anys, inclús dècades, abans de poder gaudir dels fruits sorgits de la seva lluita, mentre que molts estats petits i perifèrics van atorgar a les dones una representació parlamentària total molt abans sense massa rebombori¹¹¹."

Aquesta afirmació encaixa perfectament amb el cas del sufragi femení espanyol del '31, ja que com he explicat al llarg del treball, la societat espanyola era molt conservadora i catòlica, amb una economia agrària, una retardada industrialització, uns percentatges considerablement elevats d'analfabetització i una escassa tradició democràtica, provocant així que l'evolució del país esdevingués molt lenta. Com a conseqüència d'això, els primers moviments feministes o de dones que van lluitar per la igualtat van aparèixer molt més tard, en comparació amb d'altres països com el Regne Unit o els Estats Units; en un primer moment, la obtenció del sufragi no es tractava pròpiament d'un objectiu central. De fet, tal i com va dir Luis González:

"No se trataba de una fuerte corriente de opinión, sino de tímidas manifestaciones ante las cuales la mayoría de la población permanecía indiferente o burlona."¹¹²

Així mateix, segons Przeworski, el fet que s'atorgués el dret de vot a la dona en països on hi havia poc moviment de la població, és degut a un "càlcul" electoral de partits polítics¹¹³. Precisament a Espanya ja hi havia dones presents en aquests partits abans del sufragi, com per exemple Clara Campoamor i Victòria Kent. Tot i així, Przeworski segueix pensant que el càlcul fou purament electoral, i per tant, en el cas espanyol, el sufragi femení va ser atorgat, no conquerit.

---

¹⁰⁹ PRZEWORSKI, Adam. "Conquered or Granted? A History of Suffrage Extensions", *op. cit.*, p. 47.

¹¹⁰ Irma Hilda Tuulikki Sulkunen. Mestra finlandesa de Teologia. Professora d'història finlandesa des de l'any 2004.

¹¹¹ SULKUNEN, Irma, "The Women's Movement", pàg. 178–192.

¹¹² GONZÁLEZ DE LINARES, Luis. *La mujer española en los tiempos modernos*.

¹¹³ PRZEWORSKI, Adam. "Conquered or Granted? A History of Suffrage Extensions", *op. cit.*, p. 47.

Per acabar, m'agradaria explicar el perquè l'any 1931 es va aprovar el sufragi femení a Espanya. Abans de res, és important establir que no va ser conquerit, sinó atorgat. En primer lloc, faig aquesta afirmació ja que a Espanya, al contrari que en d'altres països com Estats Units o el Regle Unit, no es va començar a desenvolupar una corrent feminista fins a finals del segle XIX. Molt abans de proclamar-se la Segona República, l'Estat espanyol era governat per una monarquia autoritària. Per tant, la cultura espanyola estava fundada en la domesticitat i l'Església Catòlica tenia molt de pes a la societat.

Amb base a la teoria de Przeworski, podríem parlar d'un dret de vot conquerit si les dones s'haguessin revolucionat de forma amenaçadora, en el sentit que si no se'ls atorgava el mencionat dret, arribarien al poder mitjançant una revolució. Doncs bé, aquest no seria el cas espanyol perquè inclús en una de les sessions de les Corts Constituents de la República Espanyola, Victoria Kent va dir el següent:

“(...) Cuando acaba de recibir el Sr. Presidente firmas de mujeres españolas que, con su buena fe, creen en los instantes actuales que los ideales de España deben ir por otro camino (...)”¹¹⁴

Per tant, l'aprovació del sufragi femení l'any 1931 va ser atorgat pel poder. De fet, com ja he explicat al llarg del treball, va ser aprovat l'1 d'octubre de 1931 amb 161 vots a favor, 121 en contra i 188 abstencions.

A continuació, val a dir que Przeworski estableix que tal atorgament va ser utilitzat com un instrument de rivalitat electoral. En aquest sentit, haig de dir que coincideixo amb la seva afirmació. És a dir, penso que es va aprovar el sufragi femení havent previst i calculat mínimament possibles beneficis d'aquesta aprovació per a les eleccions de 1933. No obstant, es va tractar d'un risc que van assumir en aquell moment els partits que varen votar a favor –PSOE, catalans, federals, progressistes, galleguistes i la dreta–, perquè l'any 1933 la dreta va obtenir la victòria.

D'una banda, en el cas dels partits d'esquerra, crec sincerament que van voler donar vot de confiança a la dona espanyola. Al haver-se proclamat la Segona República, van arriscar-se, tot pensant que s'havia produït un canvi en la mentalitat política i

---

¹¹⁴ *Diari de Sessions de les Corts Constituents de la República Espanyola*, núm. 48, sessió d'1 d'octubre de 1931, *op. cit.*, p. 361.

cultural dels ciutadans i ciutadanes espanyoles. Al creure que això havia estat així, varen decidir votar a favor per tal d'aconseguir més vots a les eleccions de 1933.

D'altra banda, en el cas de la dreta, opino que varen posicionar-se a favor de l'aprovació del sufragi femení perquè creien el contrari de l'esquerra. És a dir, que tot i la proclama de la Segona República, els homes espanyols continuaven tenint una mentalitat molt conservadora, i per tant les dones també, ja que un gran nombre de diputats i polítics creien que la dona pensava igual que el marit. Per tant, varen votar a favor pensant-se que aconseguirien el doble de vots, i així va ser, perquè com ja he comentat, varen guanyar les eleccions de 1933.

Quant als partits que van votar en contra –Acció Republicana, Partit Republicà Radical i Partit Republicà Radical Socialista–, així ho van fer perquè van pensar que perdrien vots. És clar que el motiu és aquest, perquè al tractar-se de partits d'esquerra, no seria lògic que es posicionessin a favor del sufragi femení? En aquest sentit, he cregut important destacar una part del discurs del diputat Matías Peñalba:

“Si se va al planteamiento inmediato del voto femenino, esto supone que triunfarán las extremas derechas o las extremas izquierdas, y la inteligencia será nuevamente alejada de la influencia política del país.

Yo os digo, amigos y aliados socialistas, que no se trata en ningún momento ni en ningún caso de la posibilidad de arrebatarse a la mujer del voto que se le ha concedido. Se trata simplemente de condicionárselo. ¿Estáis seguros de que seréis vosotros los que aprovecháis el voto femenino y no lo serán los comunistas? (**Rumores.**) ¿Estáis seguros de que no serán las extremas izquierdas las que obtengan en las urnas el resultado del instrumento que vosotros habéis forjado? (**Protestas en los socialistas.**)¹¹⁵”

Com bé es pot observar, pel to i contingut de les manifestacions de Peñalba, era ben clar que hi havia interessos electorals al darrere de la posició adoptada sobre el sufragi femení, ja fos en pro o en contra. O com diria Ruth Collier: “if the elite is divided, a majority within it may want to extend suffrage for partisan reasons¹¹⁶.”

Tot i així, com sabem, van haver-hi excepcions, perquè Clara Campoamor –membre del Partit Republicà Radical– va votar a favor. Campoamor, d'entre tots, penso que va ser la única que estava disposada a aprovar el sufragi femení sense tenir en compte cap tipus d'interès polític. Va posicionar-se en contra del seu propi partit, i

---

¹¹⁵ *Diari de Sessions de les Corts Constituents de la República Espanyola*, núm. 83, sessió d'1 de desembre de 1931, *op. cit.*, p. 713.

¹¹⁶ COLLIER, Ruth Berins, *Paths Toward Democracy: the working class and elites in western Europe and South America*.

pel tarannà dels seus discursos i manifestacions, es pot observar com clarament era una dona que volia lluitar per aquest dret fins que s'aprovés:

“Yo, señores diputados, me siento ciudadana antes que mujer, y considero que sería un profundo error político dejar a la mujer al margen de ese derecho, a la mujer que espera y confía en vosotros; a la mujer que, como ocurrió con otras fuerzas nuevas en la revolución francesa, será indiscutiblemente una nueva fuerza que se incorpora al derecho y no hay sino que empujarla a que siga su camino¹¹⁷”.

“¡Las mujeres! ¿Cómo puede decirse que cuando las mujeres den señales de vida por la República se les concederá como premio el derecho a votar? ¿Es que no han luchado las mujeres por la República? ¿Es que hablar con elogio de las mujeres obreras y de las mujeres universitarias no se está cantando su capacidad? Además, al hablar de las mujeres obreras y universitarias, ¿se va a ignorar a todas las que no pertenecen a una clase ni a la otra? ¿No sufren éstas como las otras las consecuencias de la legislación? ¿No pagan los impuestos para sostener al Estado en la misma forma que las otras y que los varones? ¿No refluye sobre ellas toda la consecuencia de la legislación que se elabora aquí para los dos sexos, pero solamente dirigida y matizada por uno?¹¹⁸”

En definitiva, l'aprovació del sufragi femení espanyol l'any 1931 fou atorgat de forma “voluntària” pel poder. No obstant, amb l'excepció del vot de Clara Campoamor, tal atorgament va ser degut a interessos polítics, i amb l'esperança d'aconseguir un percentatge més elevat de vots.

---

¹¹⁷ *Diari de Sessions de les Corts Constituents de la República Espanyola*, núm. 48, sessió d'1 d'octubre de 1931, *op. cit.*, p. 363.

¹¹⁸ *Diari de Sessions de les Corts Constituents de la República Espanyola*, núm. 48, sessió d'1 d'octubre de 1931, *op. cit.*, p. 361 i 362.

CONCLUSIONS

El meu projecte final de grau està dividit en dos blocs. El primer d'ells, l'he dedicat a fer una exposició sobre quin era el rol de la dona espanyola abans i després de la proclama de la Segona República, així com a explicar les principals organitzacions feministes que varen existir durant els últims anys del segle XIX i els primers del segle XX.

En canvi, el segon bloc, i en definitiva el nucli del treball, l'he focalitzat en la Constitució Espanyola de 1931, concretament en l'anàlisi de dues posicions – sufragista i antisufragista– que es varen suscitar als debats parlamentaris celebrats a les Corts Constituents de la República Espanyola el 30 de setembre, l'1 d'octubre i l'1 de desembre de 1931, alhora de decidir sobre l'aprovació del sufragi universal. La finalitat de realitzar l'anàlisi mencionat, ha estat respondre a la següent qüestió, que en definitiva és l'objectiu del qual parteix el meu treball:

El dret de sufragi femení aprovat l'any 1931, fou conquerit o atorgat?

A partir d'haver analitzat els debats parlamentaris referits a l'aprovació del sufragi universal, així com de la lectura i estudi de la monografia *“Conquered or Granted? A History of Suffrage Extensions”*, d'Adam Przeworski, i amb l'ajuda de teories sufragistes d'altres politòlegs, he arribat a la conclusió que el dret de vot fou atorgat a les dones espanyoles “voluntàriament” pel poder. No obstant, darrere d'aquest atorgament “voluntari”, he pogut comprovar que hi havia una sèrie d'interessos polítics, no només per part d'aquells posicionats a favor del sufragi universal, sinó també per part d'aquells posicionats en contra.

En cap cas es podria parlar d'un sufragi conquerit, ja que si ho hagués estat, la situació hagués estat ben diferent. El que vull dir amb això, és que havent investigat quin era el rol i el panorama de la dona abans i després de la proclama de la Segona República Espanyola, així com els orígens i principals organitzacions feministes, he pogut corroborar que durant l'Espanya de principis del segle XIX, no existia una cultura feminista arraïmada, com la que hi podia haver als Estats Units, per exemple.

Per tant, les dones espanyoles com a conjunt no eren revolucionàries, no suposaven una amenaça per al poder, i per això no es pot dir que el dret de vot fou conquerit.

A continuació, com bé deia anteriorment, darrere l'atorgament "voluntari", he pogut arribar a la conclusió que hi havia una sèrie d'interessos polítics, i a més, tal concessió va ser utilitzada com a instrument de rivalitat electoral. Els partits a favor i en contra de l'aprovació del sufragi universal, es van posicionar tenint molt en compte les eleccions que es van realitzar dos anys més tard. D'una banda, el PSOE, els catalans, els federals, els progressistes i els galleguistes, volien aprovar el sufragi universal, perquè creien que s'havia produït un canvi en la mentalitat de la societat espanyola, i per tant això els faria guanyar vots, ja que podria votar-los una gran part de la població que fins ara li havia estat vetat exercir el dret a decidir. En canvi, la dreta també estava a favor d'aprovar el sufragi universal, però per motius contraris a l'esquerra. És a dir, creien que tot i haver-se proclamat la Segona República, la societat seguia tenint la mateixa ideologia conservadora, i per tant, atorgant el dret de vot a la dona, guanyarien el doble de vots.

Respecte dels partits polítics que es varen posicionar en contra, és a dir, Acció Republicana, Partit Republicà Radical i Partit Republicà Radical Socialista, he pogut observar que van fer-ho pensant que perdrien vots a les eleccions del 1933. Havent analitzat els discursos de la socialista Victòria Kent, membre d'Acció Republicana, és ben clar que no volien aprovar el sufragi universal per aquest motiu. De fet, Victòria Kent inclús parlava d'un aplaçament d'aquest dret a la dona espanyola, perquè encara la veia amb el mateix pensament conservador que quan Espanya es trobava sota un règim monàrquic i autoritari.

Si ens fixem en els diferents partits i en la seva respectiva posició pel que fa l'aprovació del sufragi femení, la lògica hagués estat que tots els partits de centre esquerra i d'esquerra s'haguessin posicionat a favor, i la dreta en contra. En aquest sentit, això també va ser un fet que demostrava que hi havia interessos polítics al darrere.

Un altre punt important és la posició que va adoptar Clara Campoamor, membre del Partit Republicà Radical. Campoamor, anant en contra del partit a la qual estava

afiliada, va votar a favor del sufragi universal, fet bastant determinant que darrere la seva intenció d'atorgar a la dona el dret de vot no hi havia cap mena d'interès polític. Precisament, Campoamor va criticar la posició de Victòria Kent, la qual defensava que el millor moment per aprovar el sufragi universal seria quan la dona hagués tingut temps per a fer-se seu l'ideal de la República. Doncs bé, pel to i contingut dels seus discursos i manifestacions, arribo a la conclusió que va ser l'excepció, és a dir, l'única que volia atorgar a la dona espanyola el dret de sufragi de forma voluntària i en defensa de la igualtat de sexes.

Una vegada exposades les conclusions que he extret del treball, m'agradaria afegir que tot i que el sufragi es tracti d'un tema profundament estudiat i d'un dret fonamental que en general donem per fet que tots i totes podem exercir-lo, és important saber que no sempre ha estat així. En el cas del sufragi universal espanyol de l'any 1931, encara que es tractés d'un atorgament "voluntari", no vol dir que no hi haguessin persones que van lluitar per aconseguir gaudir d'aquest dret. Els titulars del dret a votar comptem amb un instrument molt poderós que ens protegeix i ens permet decidir qui volem que ens representi, i és per això que molts col·lectius, en aquest cas les dones, no l'han gaudit des de sempre.

El XII Seminari "Anàlisi Feminista del Dret" ha estat la meva principal motivació alhora d'escollir la temàtica del treball. La realització d'aquest seminari m'ha portat a fer reflexions profundes, i ara que he finalitzat la investigació, m'he adonat que el feminisme en sí es troba molt vinculat a l'extensió del sufragi femení. La qüestió d'inferioritat del gènere femení respecte del masculí sorgeix des del moment en el qual un dret fonamental –el sufragi– no li és inherent, a diferència de l'home.

El dret de vot, al tractar-se precisament d'un dret fonamental, en cap cas hauria d'ésser qüestionat a cap col·lectiu ja que com a tal és inherent a tot ésser humà, i per tant no hauria de ser objecte de cap tipus de distinció entre homes i dones. Tots i totes hem de poder participar dels assumptes públics, ja que com diu Tony Judt, "la participació en la forma que se'ns governa contribueix a que els líders es comportin honestament". Des del moment en el qual un dret fonamental, com és el dret a votar, es limita a certs col·lectius, desapareix la llibertat, imposant-se així l'autoritarisme.

BIBLIOGRAFIA

ACEMOGLU, Daron; ROBINSON, James. "Why did the West extend the franchise? Democracy, Inequality, and Growth in Historical Perspective." *Quarterly Journal of Economics* [en línia]. 1 novembre 2000, Vol. 115, núm. 4. Pàg. 1167–1199. <https://scholar.harvard.edu/jrobinson/files/jr_west.pdf>. [Consulta: 05/05/2018.]

AGUADO, Ana. "Identidades de género y culturas políticas en la Segunda República. Pasado y Memoria". *Revista de Historia Contemporánea* [en línia]. 2008, núm. 7. <<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=3282286>>. [Consulta: 02/05/2018.]

AGUADO, Ana; ORTEGA, Teresa María. *Feminismos y antifeminismos: culturas políticas e identidades de género en la España del siglo XX*. València: Universitat de València, 2011. 189 p. ISBN: 978-84-370-7892-2.

CARCELLER GENOVÉS, Arantxa. "La República y las mujeres". *Los ojos de Hipatia*. [en línia]. Juny de 2013. <<https://losojosdehipatia.com.es/cultura/historia/la-republica-y-las-mujeres/>>. [Consulta: 17/04/2018.]

COLLIER, Ruth Berins. *Paths Toward Democracy: the working class and elites in western Europe and South America*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 244 pàg. ISBN: 9780521643825.

COLOMER, Josep M. *Political Institutions: Democracy and Social Choice*. Nova York: Oxford University Press, 2001, 272 pàg. ISBN: 9780100241842.

Diari de Sessions de les Corts Constituents de la República Espanyola, núm. 47, sessió de 30 de setembre de 1931.

Diari de Sessions de les Corts Constituents de la República Espanyola, núm. 48, sessió d'1 d'octubre de 1931.

Diari de Sessions de les Corts Constituents de la República Espanyola, núm. 83, sessió d'1 de desembre de 1931.

DÍEZ FUENTES, José Manuel. "República y primer franquismo: la mujer española entre el esplendor y la misèria, 1930 – 1950". *Alternativas. Cuaderno de Trabajo social* [en línia]. Octubre de 1995, núm. 3.

<https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/5845/1/ALT_03_03.pdf>.

[Consulta: 17/04/2018.] ISSN: 1133-0473.

DURÁN Y LALAGUNA, Paloma. *El voto femenino en España*. Madrid: Asamblea de Madrid, 2007. 59 pàg. ISBN 978-84-87373-12-1.

Espanya. Ley Electoral (BOE, núm. 209, 28-07-1933, pàg. 635).

Espanya. Real Decreto de 24 de julio por el que se publica el Código Civil (BOE, núm. 206, 25-07-1889).

GARCÍA VALDECASAS, Alfonso. "La elaboración del texto constitucional". *Revista de estudios políticos* [en línia]. 1983, núm. 31–32.

<<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=26732>>. [Consulta: 15/05/2018.]

GILBAJA CABRERO, Estela. "Clara Campoamor y el sufragio femenino en la Constitución de la Segunda República". *Revista parlamentaria de la Asamblea de Madrid* [en línia]. Desembre 2013, núm. 29.

<<http://www.asambleamadrid.es/RevistasAsamblea/ASAMBLEA%2029%20COMPL ETA.pdf>>. [Consulta: 02/05/2018.]

GONZÁLEZ DE LINARES, Luis. *La mujer española en los tiempos modernos*. Madrid: Idea, 1946. 480 p. ISBN: mkt0002788057.

GONZÁLEZ POSADA, Adolfo. *Feminismo*. Madrid: Catedra, 1994. 288 pàg. ISBN: 9788437613048.

JULIÁ, Santos. *La Constitución de 1931*. Madrid: Iustel Publicaciones, 2009. 520 pàg. ISBN: 9788498900835.

LLOYD, Trevor Owen. *Sufragettes International: The World Wide Campaign for Women's Rights (Library of the 20th century)*. Nova York: American Heritage Press, 1971. 138 pàg. ISBN: 0070381542.

LÓPEZ DE LOS MOZOS DÍAZ MADROÑERO, Alicia. "Igualdad de género en la Constitución de 1931: la obtención del voto femenino y otras medidas a favor de la igualdad". A: GORDILLO PÉREZ, Luis I.; MARTÍN, Sebastián; VÁZQUEZ ALONSO, Víctor J. (dirs.). *Constitución de 1931: estudios jurídicos sobre el momento republicano español*. Madrid: Marcial Pons, 2017, pàg. 349-362. 392 p. ISBN: 978-84-9123-225-4.

LEOZ MUNILLA, María Jesús. "Mujer y educación en La Rioja durante la Segunda República (1931-1936)". *Novísima II Congreso Internacional de Historia de Nuestro Tiempo* [en línia]. 2010. <<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=3312594>>. [Consulta: 02/05/2018.]

MORAGA GARCÍA, Mª Ángeles. "Notas sobre la situación jurídica de la Mujer en el Franquismo". *Feminismo/s*. 2008, núm. 12. <https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/11657/1/Feminismos_12_09.pdf>. [Consulta: 04/05/2018.]

NASH, Mary. "Género y ciudadanía". A: Asociación de Historia Contemporánea. *Política en la Segunda República*. Madrid: Marcial Pons, 1995, pàg. 241 – 253. 253 pàg. Núm. 20. ISSN: 84-87827-23-3.

NASH, Mary, "Identidad de género, discurso de la domesticidad y la definición del trabajo de las mujeres en la España del siglo XIX". A: DUBY, Georges; PERROT, Michelle. *Historia de las mujeres en occidente*. España: 1991, Vol. 4: El siglo XIX, pàg. 585–598. ISBN: 84-306-9976-7.

NÚÑEZ, María Gloria. “Políticas de igualdad entre varones y mujeres en la Segunda República española”. *Espacio, Tiempo y Forma, Serie V. Historia Contemporánea* [en línea]. 1998, núm. 11.

<<http://revistas.uned.es/index.php/ETFV/article/view/2957/2817>>.

[Consulta: 01/05/2018.]

NUÑO GÓMEZ, Laura. *El mito del varón sustentador*. Barcelona: Icaria, 2010. 324 p. ISBN: 978-84-9888-140-0.

PAÉZ CAMINO, Feliciano. “La Constitución republicana de 1931 y el sufragio femenino”. *Universidad de Mayores – Experiencia Recíproca*. 2007, núm. 044.

<<http://umer.es/wp-content/uploads/2015/05/n44.pdf>>. [Consulta: 17/04/2018.]

PÉREZ MOLINA, Isabel. *El vot femení* [en línea]. Barcelona: Institut Català de les Dones, 2015, data d'actualització: 02/05/2011.

<http://dones.gencat.cat/web/.content/03_ambits/docs/publicacions_moments_historics.pdf>. [Consulta: 18/04/2018].

POSADA, Adolfo. *La Nueva Constitución Española: El Régimen constitucional en España. Evolución, Textos, Comentarios*. Madrid: Instituto Nacional de Administración Pública, 2006, 296 p.

PRZEWORSKI, Adam. “Conquered or Granted? A History of Suffrage Extensions”. *British Journal of Political Science* [en línea]. Abril de 2009, Volume 39 – Issue 2.

<https://www.researchgate.net/publication/231788281_Conquered_or_Granted_A_History_of_Suffrage_Extensions>. [Consulta: 04/05/2018.]

RUIZ FRANCO, Rosario. “Política. Las mujeres en la política durante la II República”. *Ubi sunt? Revista de Historia* [en línea]. 2009, núm. 24.

<https://revistas.uca.es/index.php/ubi_sunt/article/download/4039/3633>.

[Consulta: 17/04/2018.] ISSN: 1139-4250.

SANFELIU GIMENO, Luz. “Educación superior femenina y nuevas conformaciones identitarias: Juventud Universitaria Femenina (1919 – 1930)”. *Historia Contemporánea* [en línea]. Gener del 2017, núm. 55. <<http://www.ehu.eus/ojs/index.php/HC/article/view/17900/15709>>. [Consulta: 18/04/2018].

SCANLON, Geraldine. *La polémica feminista en la España contemporánea*. Madrid: Ediciones AKAL, 1986. 394 p. ISBN: 978-84-7600-026-7.

SULKUNEN, Irma. “The Women’s Movement”. A: ENGMAN, Max; KIRBY, David. *Finland: People, Nation, State*. Londres: Bloomington: Indiana University Press, 1989, pàg. 178–192. ISBN: 0253320674.

VARELA SUANZES-CARPEGNA, Joaquín. “La Constitución de 1931 y la organización territorial del Estado”. *Iura vasconiae: revista de derecho histórico y autonómico de Vasconia* [en línea]. 2013, núm. 10. <<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4966571>>. [Consulta: 08/05/2018].

ANNEXOS DOCUMENTALS

Annex 1: *Diari de Sessions de les Corts Constituents de la República Espanyola*, núm. 47, sessió de 30 de setembre de 1931

NÚMERO 47

La Srta. **CAMPOAMOR:** Señores Diputados, yo lamento vivamente tener que levantarme en estos momentos a pronunciar unas brevísimas palabras. Se está haciendo una Constitución de tipo democrático, por un pueblo que tiene escrito como lema principal, en lo que llamo yo el arco de triunfo de su República, el respeto profundo a los principios democráticos. Yo no sé, ni puedo, ni debo, ni quiero, explicar que no es posible sentar el principio de que se han de conceder unos derechos si han de ser conformes con lo que nosotros deseamos, y previendo la contingencia de que pudiese no ser así, revocarlos el día de mañana. Eso no es democrático. **(Muy bien.—Un Sr. Diputado: ¡Cómo conocéis el alma de la mujer!)**

En otras partes, digo yo, a título de radical, en otras partes está el peligro del cura y de la reacción; no en la mujer. **(Un Sr. Diputado: ¡Como que no!)**

Señores Diputados, yo hablo en nombre de una convicción, y recuerdo que, allá lejos, en la Historia, Breno echa su espalda en la balanza para aumentar el precio del rescate, y yo, como prueba de mi convicción, quisiera echar en la balanza la cabeza y el corazón. Yo no creo, no puedo creer, que la mujer sea un peligro para la República, porque yo he visto a la mujer reaccionar frente a la

Dictadura. **(Rumores.)** Lo que pudiera ser un peligro es que la mujer pensara que la Dictadura la quiso atraer y que la República la rechaza; ese sería el peligro; porque aunque lo que la Dictadura le concedió fue la igualdad en la nada, como me he complacido yo siempre en decir, lo cierto es que, dentro de su sistema unos pretendidos derechos y cuando la mujer, el advenimiento de la República, asistió al hombre en la forma que lo hizo... **(El Sr. Pérez Madrigal: ¿Y la telefonista de Ayerbe?)** No la de S. S. el voto, Sr. Madrigal, córtale la cabeza si quiere. **(Rumores.—Un Sr. Diputado de la minoría socialista: ¿Y las que trabajan en las fábricas lo mismo que los hombres, no tienen derechos?)**

Señores Diputados, como entiendo que esta es una convicción que está muy firme, muy clara, en el espíritu de todos, que nada se va a lograr con palabras y que va a resolverlo por último una votación, me limito a decir lo siguiente: La enmienda que acaba de presentarse es, en primer lugar, una forma de engañarnos nosotros mismos; porque hurtar el problema a estas Cortes, para que una ley posterior o las Cortes futuras lo resuelvan, es una falta de decisión en las Cortes Constituyentes de la Nación, es, si me permitís, una debilidad en la resolución. **(Varios señores Diputados: Exacto.)** Resolved lo que queráis, pero afrontando la responsabilidad de dar entrada a esa

mitad de género humano en la política, para que la política sea cosa de dos, porque solo hay una cosa que hace un sexo sólo: alumbrar; las demás las hacemos todos en común, y no podéis venir aquí vosotros a legislar, a votar impuestos, a dictar deberes, a legislar sobre la raza humana, sobre la mujer y sobre el hijo, aislados, fuera de nosotras.

El Dr. Juarros tenía mucha razón cuando decía que nosotras aquí no representamos la voluntad femenina; somos una creación, casi puede decirse que seríamos una ficción, con la cual tratábais de cohonestar vuestra timidez para compartir con la mujer vuestro derecho y vuestro pudor de mostraros ante el mundo con algún adelanto; casi podría decirse que nosotras, mujeres, deberíamos negarnos a aceptar el derecho pasivo si no concedéis a nuestras hermanas el derecho activo, porque no

debemos prestarnos a contribuir a la farsa. Una mujer, dos mujeres, ¿qué hacen en un Parlamento de 465 Diputados? Dar una nota de color, prestarse a una broma, es decir, contribuir a que rija ese falso principio de la igualdad de los sexos, es que, como verdadero, habéis votado ayer, Sres. Diputados. Nos habéis dicho que no habrá desigualdad en los sexos, nos habéis dicho que el sexo no es un privilegio; pues bien, Sres. Diputados, al votar una Constitución democrática, después de haber afirmado que todos los españoles son iguales, que no hay privilegios de sexo, ¿os atrevéis ahora a que vaya este problema a otras Cortes más decididas que las actuales? Hacedlo, pero habréis echado en el hemicycle, en jirones y destrozadas, la lógica y la equidad.

(Muy bien.—Aplausos.)

Annex 2: Diari de Sessions de les Corts Constituents de la República Espanyola, núm. 47, sessió d'1 d'octubre de 1931

---

1 DE OCTUBRE DE 1931

La Srta. **KENT**: Señores Diputados, pido en este momento a la Cámara atención respetuosa para el problema que aquí se debate, porque estimo que no es problema nimio, ni problema que debemos pasar a la ligera; se discute, en este momento, el voto femenino y es significativo que una mujer como yo, que no hago más que rendir un culto fervoroso al trabajo, se levante en la tarde de hoy a decir a la Cámara, sencillamente, que creo que el voto femenino debe aplazarse. **(Muy bien.— Aplausos.)** Que no es el momento de otorgar el voto a la mujer española. **(Muy bien.)** Lo dice una mujer que, en el momento crítico de decirlo, renuncia a un ideal. **(El Sr. Guerra del Río**: Los cavernícolas hablan de pastel.) Quiero significar a la Cámara que el hecho de que dos mujeres, que se encuentran aquí reunidas, opinen de manera diferentes, no significa absolutamente nada, porque, dentro de los mismos partidos y de las mismas ideologías, hay opiniones diferentes. Tal ocurre en el partido radical, donde la Srta. Campoamor figura, y el Sr. Guerra del Río también. Por tanto, no creo que esto sea motivo para esgrimirlo en un tono un poco satírico, y que a este problema hay que considerarle en su entraña y no en su superficie.

En este momento vamos a dar o negar el voto a más de la mitad de los individuos españoles y es preciso que las personas que sienten el fervor republicano **(Muy bien)**, el fervor democrático y liberal republicano, nos levantemos aquí para decir: es necesario aplazar el voto

femenino. **(Muy bien.)** Y es necesario, Sres. Diputados, aplazar el voto femenino, porque no necesitaría ver, para variar de criterio, a las madres en la calle pidiendo escuelas para sus hijos; yo necesitaría haber visto en la calle a las madres prohibiendo que sus hijos fueran a Marruecos; yo necesitaría ver a las mujeres españolas unidas todas pidiendo lo que es indispensable para la salud y la cultura de sus hijos. Por esto, Sres. Diputados, por creer que con ello sirvo a la República, como creo que la he servido en la modestia de mis alcances, como me he comprometido a servirla mientras viva, por este estado de conciencia republicana, que avive la fe liberal y democrática y que aplaze el voto para la mujer. Lo pido porque no es que con ello merme en lo más mínimo la capacidad de la mujer; no, no es cuestión de capacidad; es cuestión de oportunidad para la República. Por esto pido el aplazamiento del voto femenino o su condicionalidad; pero si condicionamos el voto de la mujer, quizás pudiéramos cometer alguna injusticia. Si aplazamos el voto femenino no se comete la injusticia alguna, a mi juicio. Entiendo que la mujer, para encariñarse con un ideal, necesita algún tiempo de convivencia con el mismo ideal. La mujer no se lanza a las cuestiones que no ve claras y por esto entiendo que son necesarios algunos años de convivencia con la República; que vean las mujeres que la República ha traído a España lo que no trajo la monarquía: esas veinte mil escuelas de que nos hablaba esta

mañana el Ministro de Instrucción pública, esos laboratorios, esas Universidades populares, esos Centros de cultura donde la mujer pueda depositar a sus hijos para hacerlos verdaderos ciudadanos.

Cuando transcurran unos años y vea la mujer los frutos de la República y recoja la mujer en la educación y en la vida de sus hijos los frutos de la República, el fruto de esta República en la que se está laborando con este ardor y con este desprendimiento, cuando la mujer española se dé cuenta de que sólo en la República están garantizados los derechos de ciudadanía de sus hijos, de que sólo la República ha traído a su hogar el pan que la monarquía no les había dejado, entonces, Sres. Diputados, la mujer será la más ferviente, la más ardiente defensora de la República; pero, en estos momentos, cuando acaba de recibir el Sr. Presidente firmas de mujeres españolas que, con su buena fe, creen en los instantes actuales que los ideales de España deben ir por otro camino, cuando yo deseaba fervorosamente unos millares de firmas de mujeres españolas de adhesión a la República (**La Srta. Campoamor:** Han venido.), cuando yo deseaba miles de firmas y miles de mujeres en la calle gritando “¡Viva la República!” y “¡Viva el Gobierno de la República!”, cuando yo pedía que aquella caravana de mujeres españolas que iban a rendir un tributo a Primo de Rivera tuviera una compensación de estas mismas mujeres españolas a favor de la República, he de confesar humildemente que no la he visto, que yo no puedo juzgar a las mujeres españolas por estas muchachas universitarias que estuvieron en la cárcel, honra de la juventud escolar femenina, porque no fueron más que cuatro muchachas estudiantes. No puedo juzgar tampoco a la mujer española por estas obreras que dejan su trabajo

diariamente para sostener, con su marido, su hogar. Si las mujeres españolas fueran todas obreras, si las mujeres españolas hubiesen atravesado ya un período universitario y estuvieran liberadas en su conciencia, yo me levantaría hoy frente a toda la Cámara para pedir el voto femenino (**Muy bien.— Aplausos.**)

Pero en estas horas yo me levanto justamente para decir lo contrario y decirlo con toda la valentía de mi espíritu, afrontando el juicio que de mí puedan formar las mujeres que no tengan ese fervor y estos sentimientos republicanos que creo tener. Es por esto por lo que claramente me levanto a decir a la Cámara: o la condicionalidad del voto o su aplazamiento; creo que su aplazamiento sería más beneficioso, porque lo juzgo más justo, como asimismo que, después de unos años de estar con la República, de convivir con la República, de luchar por la República y de apreciar los beneficios de la República, tendrías en la mujer el defensor más entusiasta de la República. Por hoy, Sres. Diputados, es peligroso conceder el voto a la mujer. Yo no puedo sentarme sin que quede claro mi pensamiento y mi sentimiento y sin salvar absolutamente para lo sucesivo mi conciencia. He ahí lo que quería exponer a la Cámara. (**Grandes aplausos.**)

La Srta. **CAMPOAMOR:** Pido la palabra.

El Sr. **PRESIDENTE:** La tiene S. S.

La Srta. **CAMPOAMOR:** Sres. Diputados, lejos yo de censurar ni de atacar las manifestaciones de mi colega, Srta. Kent; comprendo, por el contrario, la tortura de su espíritu al haberse visto hoy en trance de negar la capacidad inicial de la mujer (**Rumores.**); al verse en trance de negar, como ha negado, la capacidad inicial de la mujer. (**Continúan los rumores.**) Creo que, por su pensamiento ha debido pasar, en alguna forma, la

amarga frase de Anatole France, cuando nos habla de aquellos socialistas que, forzados por la necesidad, iban al Parlamento a legislar contra los suyos **(Nuevos Rumores.)**

Respecto a la serie de afirmaciones que se han hecho esta tarde contra el voto de la mujer, he de decir, con toda la cordialidad necesaria, con toda la consideración necesaria, que no están apoyadas en la realidad. Tomemos al azar algunas de ellas. Que ¿cuándo las mujeres se han levantado para protestar de la guerra de Marruecos? Primero: ¿y por qué no los hombres? Segundo: ¿quién protestó y se levantó en Zaragoza cuando la guerra de Cuba más que las mujeres? ¿Quién nutrió la manifestación pro responsabilidades del Ateneo, con motivo del desastre de Annual, más que las mujeres, que iban en mayor número que los hombres? **(Rumores.)**

¡Las mujeres! ¿Cómo puede decirse que cuando las mujeres den señales de vida por la República se les concederá como premio el derecho a votar? ¿Es que no han luchado las mujeres por la República? ¿Es que hablar con elogio de las mujeres obreras y de las mujeres universitarias no se está cantando su capacidad? Además, al hablar de las mujeres obreras y universitarias, ¿se va a ignorar a todas las que no pertenecen a una clase ni a la otra? ¿No sufren éstas como las otras las consecuencias de la legislación? ¿No pagan los impuestos para sostener al Estado en la misma forma que las otras y que los varones? ¿No refluye sobre ellas toda la consecuencia de la legislación que se elabora aquí para los dos sexos, pero solamente dirigida y matizada por uno? ¿Cómo puede decirse que la mujer no ha luchado y que necesita una época, largos años de República, para demostrar su capacidad? Y, ¿por qué no los hombres?

¿Por qué el hombre, el advenimiento de la República, ha de tener sus derechos y ha deponerse un lazareto a los de la mujer?

Pero, además, Sres. Diputados, los que votasteis por la República, y a quienes os votaron los republicanos, medita un momento y decid si habéis votado solos, si os votaron sólo los hombres. **(Varios Sres. Diputados: Sí.—Otros Sres. Diputados: No.)** ¿Ha estado ausente del voto la mujer? Pues entonces, si afirmáis que la mujer no influye para nada en la vida política del hombre estáis — fijaos bien — afirmando su personalidad, afirmando la resistencia a acataros. ¿Y es en nombre de esa personalidad, que con vuestra repulsa reconocéis y declaráis, por lo que cerráis las puertas a la mujer en materia electoral? ¿Es que tenéis derecho a hacer eso? No; tenéis el derecho que os ha dado la ley, la ley que hicisteis vosotros, pero no tenéis el derecho natural, el derecho fundamental, que se basa en el respeto a todo ser humano, y lo que hacéis es detentar un Poder; dejad que la mujer se manifieste y veréis cómo ese Poder no podéis seguir detentándolo. **(El Sr. Tapia:** Se manifiesta en las procesiones.) En las procesiones, Sr. Tapia, van muchos más hombres que mujeres.

¿Es que no les remuerde la conciencia a ninguno de los Diputados republicanos presentes de haber pasado a la Historia en fotografías llevando el palio en una procesión. **(Muy bien.)** Pues no hablemos de esas cosas, porque lo que aquí importa es el principio. **(El Sr. Pérez Madrigal:** Lo que importa es la República.) Ese es el principio; a mí, Sr. Pérez Madrigal, la República me importa tanto, por lo menos—y digo por lo menos por consideración respetuosa —, que a S. S., y precisamente porque la República me importa tanto, entiendo que sería un gravísimo error político apartar a la mujer

del derecho del voto. **(El señor Pérez Madrigal:** La restauración es lo mismo que conceder el voto a la mujer.) Está equivocado su señoría; cuanto S. S. afirma en ese sentido es una hipótesis... **(El Sr. Pérez Madrigal:** Tan respetable como la de S. S.), y frente a esa hipótesis yo tengo la mía: la de conciencia, la de la fe, la del fervor; no tiene derecho S. S., en nombre de esa hipótesis, a cerrar el paso a más de la mitad de la raza española. **(El Sr. Pérez Madrigal:** No se le cierra el paso; es cuestión de tiempo; es una cita para el año que viene.)

El Sr. **PRESIDENTE:** Ruego a la Cámara que guarde silencio.

La Srta. **CAMPOAMOR:** Yo ruego a la Cámara que me escuche en silencio; no es con agresiones y no es con ironías como vais a vencer mi fortaleza; la única cosa que yo tengo aquí ante vosotros, Sres. Diputados, que merezca la consideración y acaso la emulación es precisamente defender un derecho a que me obliga mi naturaleza y mi fe, con tesón y con firmeza. **(Muy bien. Aplausos.)** No quisiera recoger interrupciones para no alargar la discusión; pero, puesto que he oído en el aire que “dentro de un año”, ¿es que creéis que dentro de un año la mujer sí iba a estar capacitada? ¿Es que creéis que para esa época vais a conquistar su ideología? Pues, ¿por qué no empezáis la cruzada rápidamente, para conquistarla antes? ¿Es que para vencer esa naturaleza acaso necesitáis el plazo de un año?

Se lanzaba ayer desde esos bancos **(Señalando a los de la minoría radical socialista.)** el nombre de la señorita telefonista de Ayerbe, diciendo que se convirtió en espía; frente a ése os cito yo como símbolo de otras el de otra mujer, el de Mariana de Pineda. **(Rumores.)**

Pero vengamos a la pura esfera de los principios. He de comenzar por decir, Sres. Diputados, que mi situación especial en la Cámara, precisamente, es un poco la de Saturno, la de valorar mis Cámara se sintiera la pesadumbre de la mujer.

De aquí que, en vez de extenderme en refutar por menudo, como podría hacer, los argumentos vertidos, haya de concretarme, precisamente por temor a cansaros, a remitirme a lo que ayer os dije. Me encuentro en esa posición en que nosotros los abogados hemos visto tantas veces al delincuente en el banquillo de los acusados: le sobran, acaso, razones, argumentos para contrarrestar las acusaciones; pero solo frente a todos, tal vez cree que debe congraciarse un poco con el silencio, y su timidez vence a su natural obligación de defensa. Por eso he de limitar mucho mi intervención en la tarde de hoy.

No se trata aquí está cuestión desde el punto de vista del principio, que harto claro está, y en vuestras conciencias repercute, que es un problema de ética, de pura ética reconocer a la mujer, ser humano, todos sus derechos, porque ya desde Fitch, en 1976, se ha aceptado, en principio también, el postulado de que sólo aquel que no considere a la mujer un ser humano es capaz de afirmar que todos los derechos del hombre y del ciudadano no deben ser los mismos para la mujer que para el hombre. Y en el Parlamento francés, en 1848, Victor Cousin se levantó para decir que una Constitución que concede el voto al mendigo, al doméstico y al analfabeto –que en España existe– no puede negársele a la mujer. No es desde el punto de vista del principio, es desde el temor que aquí se ha expuesto, fuera del ámbito del principio –cosa dolorosa para un abogado– como se puede venir a discutir el derecho de la mujer a que le sea reconocido en la

Constitución el de sufragio. Y desde el punto de vista práctico, utilitario, ¿de qué acusáis a la mujer? ¿Es de ignorancia? Pues yo no puedo, por enojosas que sean las estadísticas, dejar de referirme al un estudio del Sr. Luzuriaga acerca del analfabetismo en España.

Hace él un estudio cíclico desde 1868 hasta el año 1910, nada más, porque las estadísticas van muy lentamente y no hay en España otras. ¿Y sabéis lo que dice esa estadística? Pues dice que, tomando los números globales en el ciclo de 1860 a 1910, se observa que mientras el número total de analfabetos varones, lejos de disminuir ha aumentado en 73.082, el de la mujer analfabeta ha disminuido en 48.098; y refiriéndose a la proporcionalidad del analfabetismo en la población global, la disminución en los varones es sólo de 12,7 por 100, en tanto que en las hembras es de 20,2. Esto quiere decir simplemente, agrega el autor, que la disminución del analfabetismo es más rápida en las mujeres que en los hombres y que de continuar ese proceso de disminución en los dos sexos, no sólo llegarán a alcanzar las mujeres el grado de cultura elemental de los hombres, sino que lo sobrepasarán. Eso en 1910. Y desde 1910 ha seguido la curva ascendente, y la mujer, hoy día, es menos analfabeta que el varón. No es, pues, desde el punto de vista de la ignorancia desde el que se puede negar a la mujer la entrada en la obtención de este derecho. **(Muy bien.)**

Otra cosa, además, al varón que ha de votar. No olvidéis que no sois hijos de varón tan sólo **(Risas)**, sino que se reúne en vosotros el producto de los dos sexos.

En ausencia mía y leyendo el Diario de Sesiones, pude ver en él que un doctor hablaba aquí de que no había ecuación posible, y con espíritu heredado

de Moebius y Aristóteles declaraba la incapacidad de la mujer. A eso, un solo argumento: aunque no queráis y si por acaso admitís la incapacidad femenina, votáis con la mitad de vuestro ser incapaz. Yo y todas las mujeres a quienes represento queremos votar con nuestra mitad capaz masculina, porque no hay degeneración de sexos, porque todos somos hijos de hombre y de mujer y recibimos por igual las dos partes de nuestro ser. Este principio lo oía yo explicar con clarividencia magnífica al insigne maestro Unamuno, refiriéndose a una discusión con D.ª Emilio Parda Bazán, discusión en que ésta se hallaba atenazada con el argumento de la incapacidad heredada y, al fin, él le dio la salida en este magnífico argumento que luego han desarrollado los biólogos. Somos producto de dos seres; no hay incapacidad posible de vosotros a mí, ni de mí a vosotros. Desconocer esto, es negar la realidad evidente. Negadlo si queréis; sois libres de ello, pero sólo en virtud de un derecho que habéis (perdonadme la palabra, que digo sólo por su claridad y no con espíritu agresivo) detentado, porque os disteis a vosotros mismos las leyes; pero no porque tengáis un derecho natural para poner al margen a la mujer.

Yo, Sres. Diputados, me siento ciudadana antes que mujer, y considero que sería un profundo error político dejar a la mujer al margen de ese derecho, a la mujer que espera y confía en vosotros; a la mujer que, como ocurrió con otras fuerzas nuevas en la revolución francesa, será indiscutiblemente una nueva fuerza que se incorpora al derecho y no hay sino que empujarla a que siga su camino. No dejéis a la mujer que, si es regresiva, piense que su esperanza estuvo en la Dictadura; no dejéis a la mujer que piense, si es avanzada, que su esperanza de

igualdad está en el comunismo. No cometáis, Sres. Diputados, ese error político de gravísimas consecuencias. Salváis la República, ayudáis a la República atrayéndoos y sumándoos esa fuerza que espera ansiosa el momento de su rendición.

Cada uno habla a virtud de una experiencia y yo os hablo en nombre de la mía propia. Yo soy Diputada por la provincia de Madrid; la he recorrido, no sólo en cumplimiento de mi deber, sino por cariño, y muchas veces, siempre, he visto que a los actos públicos acudía una concurrencia femenina muy superior a la masculina, y he visto en los ojos de esas mujeres la esperanza de redención, he visto el deseo de ayudar a la República, he visto la pasión y la emoción que ponen en sus ideales. La mujer española espera hoy de la República la redención suya y la redención del hijo. No cometáis un error histórico que no tendréis nunca bastante tiempo para llorar (**Rumores**); que no tendréis nunca bastante tiempo para llorar al dejar al margen de la República a la mujer, que representa una fuerza nueva, una fuerza joven; que ha sido simpatía y apoyo para los hombres que estaban en las cárceles; que ha sufrido en muchos casos como vosotros mismos, y que está anhelante, aplicándose a sí misma la frase de Humboldt, de que la única manera de madurarse para el ejercicio de la libertad y de hacerla accesible a todos, es caminar dentro de ella.

Señores Diputados, he pronunciado mis últimas palabras en este debate. Perdonadme si os molesté, considerando que es mi convicción la que habla; que hablo como republicana, pero como republicana que ante un ideal lo defendería hasta la muerte; que pondría,

como dije ayer, la cabeza y el corazón en el platillo de la balanza, de igual modo que Breno colocó su espada, para que se inclinara a favor del voto de la mujer, y que además sigo pensando, y no por vanidad, sino por íntima convicción, que nadie como yo sirve en estos momentos a la República española. (**Muy bien.— Aplausos.**)

[...]

El **Sr. PRESIDENTE:** El Sr. Álvarez Buylla tiene la palabra para explicar su voto, y me he de permitir rogarle la máxima brevedad.

El **Sr. ÁLVAREZ BUYLLA:** Yo he votado que no, porque creía que conceder el voto a las mujeres, lo digo sinceramente, era dar un arma en contra de la República, y como quiero defender la República, he votado que no. Claro está que al perder esta votación se ha inferido una puñalada, como dijo un hombre eminente de este Parlamento que pertenece a vuestros bancos, una puñalada tramera a la República. (**Fuertes rumores.**) Ahora bien, contra esa puñalada tramera, nosotros tenemos un remedio: el peligro del voto de las mujeres está en los confesionarios y en la Iglesia; arrojando a las órdenes religiosas, hemos salvado el peligro de la votación de hoy. Y vosotros habréis de tener en cuenta que con la votación de hoy habéis puesto el fuego a la mecha. (**Fuertes rumores y protestas, y muestras de aprobación en otros bancos.**)

Annex 3: *Diari de Sessions de les Corts Constituents de la República Espanyola*, núm. 47, sessió d'1 de desembre de 1931

NÚMERO 83

El **Sr. PRESIDENTE:** El Sr. Peñalba tiene la palabra para defender su adición.

El **Sr. PEÑALBA:** No quisiera, Sres. Diputados, sino pronunciar aquí palabras de prudencia, que no dañasen ninguna aspiración legítima, que no menoscabasen ningún derecho justo, que no agostaran ninguna ilusión albergada en corazones femeninos, que, por imperioso mandato de su naturaleza suelen ser generosos. No queremos, Sres. Diputados, poner en tela de juicio el derecho de sufragio femenino que se ha concedido en el art. 36 de la Constitución; deseamos solamente que se condicione, y los motivos que tenemos para pedirlo son los que, con la brevedad posible, me voy a permitir exponer a la Cámara.

Esa generosidad femenina a que aludía ya la ha tenido también nuestra República, nacida en aquellos días jocundos y brillantes de Abril en los que se mostró tan dadivosa y tan magnánima. Fue, primero, la concesión de la libertad y de la vida a quien, por explotar los Poderes y los haberes nacionales, se vio en el caso de huir en la situación en que lo hizo; fue, después, un indulto extraordinario, al punto de provocar, no muy felizmente, un ensayo acerca del efecto que pudiera producir la magnanimidad de la República en los corazones amargados; prometió después, acaso con exceso, la improvisación de labradores, sin pensar que no basta con improvisar el donativo para improvisar en los donatarios las aptitudes prácticas necesarias para utilizarlo.

Todas esas generosidades de la República fueron seguidas fidelísimamente por sus hijas las Cortes Constituyentes. También las Cortes Constituyentes se mostraron harto generosas. Yo me voy a permitir recordar aquí que la Comisión constitucional, que a veces se ha mostrado un tanto cicatera con las proposiciones de los señores Diputados, se reservó un amplísimo margen para la proposición de cuestiones no enteramente constitucionales, y con ello resultó que la Cámara hubo de ofrecer dócilmente sus espaldas a una carga de muchos camellos, que tal ha resultado la necesidad de discutir aquí, sin tiempo para ello, sin el debido examen, sin profundizar todo lo necesario en todas las cuestiones planteadas, cuestiones gravísimas, de trascendencia enorme y cuya resolución rápida y repentina podrá quizás provocar problemas que se hubieran excusado procediendo de otra forma.

Las Cortes Constituyentes, después de declarar que esta era una República de trabajadores, decretaron que se podía socializar la propiedad. Las Cortes Constituyentes rechazaron el Senado. Las Cortes Constituyentes concedieron el voto que se le pedía para la mujer. Todas esas cuestiones, y principalmente la última, hubieran requerido quizá un examen mucho más detenido, mucho más despacioso del que se hizo de ellas. Y la consecuencia de que tuviéramos que precipitar en ocasiones ese examen ha sido la necesidad de restablecer a veces el equilibrio con

nuevas votaciones o con nuevas proposiciones de la índole de la que defendemos en este momento.

Yo me voy a permitir examinar ahora, porque lo considero utilísimo y fundamental, algunas de las razones que han sido expuestas, no aquí, sino donde se ha discutido más a fondo esta cuestión del sufragio femenino.

Repito, Sres. Diputados, que no se trata de discutir el sufragio femenino en sí; que todos estamos conformes en que el sufragio femenino debe concederse; en que es preciso que llegue el momento en que la mujer, que pone juntamente con el varón sus esfuerzos en todas las actividades de la vida, goce de los mismos derechos que el varón usufructúa; pero es menester que nosotros sepamos cuáles pueden ser las consecuencias de esas concesiones, hasta dónde es posible llegar en ellas y dónde es necesario detenerse.

En 1980, el antiguo Diputado francés monsieur Vickersheimer escribía lo siguiente:

“La experiencia me ha curado de teorías abstractas aplicadas al hombre, así como de silogismos aristotélicos en materia de política. La práctica me ha enseñado a tener en cuenta la experiencia y he adquirido la convicción de que el legislador puede ayudar a las costumbres, pero no crearlas; más bien, al quererlas crear, las violenta y, por consiguiente, excede su derecho. La opinión del derecho absoluto del legislador nos viene de leyendas revolucionarias que debieran enseñarnos, sin embargo, que cuando el legislador violenta las costumbres nace una reacción que llega a destruir su obra.

Creo que sería harto imprudente conceder de golpe el derecho de sufragio completo a las mujeres, pues un cambio tan grande introducido súbitamente produciría al principio efectos desastrosos.

Nada dañó a Francia tanto como el establecimiento súbito del sufragio universal.”

Ya sé que me va a decir que esas palabras fueron escritas en 1890. Es cierto; después de 1890 se ha planteado y resuelto la cuestión nuevamente en Francia y en Inglaterra; pero advertid, señores Diputados, que mientras en Inglaterra se ha resuelto favorablemente a la mujer, en Francia, merced al voto del Senado, se ha resuelto en contra, y en Francia no gozan hoy las mujeres del derecho de sufragio.

Se me dirá que esas cuestiones fueron planteadas en un momento histórico en que no había trascendido el derecho de la mujer a la vida práctica conforme a sus esfuerzos en la misma, como ocurrió después de la guerra europea; pero, señores Diputados, ¿es que nosotros podemos tener la pretensión de que en España, donde no ha habido reforma ni revolución política propiamente dicha, donde estamos ensamblando ahora una revolución política con una revolución social, hayamos de recoger las mismas consecuencias que países donde las revoluciones política y social hayan sido graduadas históricamente?

Yo quiero también recordar a la Cámara que no ya en 1890, sino en 1923, y con ocasión de la discusión en el Senado francés del sufragio femenino, Jeanne Bremontier escribió las siguientes palabras:

“Es de admirar la discreción de la mayoría de los Senadores que han rehusado entregar imprudentemente al azar el destino de nuestro régimen actual.

No es porque su cerebro esté fatigado..., es porque poseen la experiencia de la vida parlamentaria y porque han estimado mal elegido el momento para lanzar a la República una

aventura y ha dicho justamente M. Alejandro Berard a una loca aventura.”

Así calificaba en 1923 una francesa la propuesta del sufragio femenino. En 1931, en una nación como España, donde repito que no se ha hecho la revolución hasta ahora... **(El Sr. Cordero: Ni ahora tampoco.)** Ahora sí. **(Rumores.— El señor Cordero: Todavía, no.— Siguen los rumores.)** Decía que ahora, en 1931, el sufragio se ha concedido a la mujer.

Mr. Asquith en Inglaterra, en la discusión del sufragio femenino, que tuvo lugar en la Cámara de los Comunes y que se votó por fin el 6 de febrero de 1918, hacía notar que era un gravísimo peligro el lanzar de golpe 6 millones de votos a las urnas sin saber el resultado que eso podía tener. Y ese y no otro, Sres. Diputados, es el motivo de que yo os conjure aquí a deteneros a reflexionar, a examinar y a meditar qué es lo que definitivamente se ha de hacer con el sufragio femenino, porque si el principio está reconocido, yo digo, Sres. Diputados, y conmigo lo dice un gran sector de la Cámara, que no es posible lanzar, volcar esos 6 millones de votos —porque 6 millones de votos representa el sufragio femenino en España— en las urnas sin saber lo que eso puede significar. Es decir, no sin saber lo que puede significar, sino sabiéndolo, porque yo sí lo sé y os lo voy a decir. Eso significa lo siguiente. Nosotros no hemos hecho la revolución, nosotros no hicimos la reforma en la época en que la hicieron los demás países europeos. ¿Sabéis lo que eso quiere decir? Pues, simplemente, que a través de sesenta y cuatro años de regencia y de reinado de Alfonso XIII, la inteligencia en España ha arrastrado una vida lánguida, ha sido desterrada sistemáticamente de este lugar y de los lugares en que se podía temer la influencia política. Era

necesario besar el manto del rey y era necesario algo todavía más humillante: era necesario acercarse a un cacique y prosternarse ante él para llegar a estos lugares; y la consecuencia ha sido que la clase media, la clase inteligente, que por necesidad absoluta de su vida representaba el empleo constante del cerebro, ha estado alejada del ejercicio de la política en España. Y claro, si se va al planteamiento inmediato del voto femenino, esto supone que triunfarán las extremas derechas o las extremas izquierdas, y la inteligencia será nuevamente alejada de la influencia política del país.

Yo os digo, amigos y aliados socialistas, que no se trata en ningún momento ni en ningún caso de la posibilidad de arrebatar a la mujer del voto que se le ha concedido. Se trata simplemente de condicionárselo. ¿Estáis seguros de que seréis vosotros los que aprovecháis el voto femenino y no lo serán los comunistas? **(Rumores.)** ¿Estáis seguros de que no serán las extremas izquierdas las que obtengan en las urnas el resultado del instrumento que vosotros habéis forjado? **(Protestas en los socialistas.)**

Esta es una cuestión que conviene estudiar y examinar reflexivamente, en interés de la República, antes de decidir. Las mujeres partidarias del sufragio, las inteligentísimas mujeres españolas, que se han adherido a la República, que nos han ayudado, que tienen aquí representantes destacadas y que realizan una denotada lucha en favor del sufragio femenino, no deben olvidar que todas las españolas no están en su caso y que al margen de un centenar de miles de mujeres capacitadas para el ejercicio del sufragio, hay más de 5 millones que no lo están, que no lo estarán en mucho tiempo, que, mientras las escuelas no realicen su

función, no podrán intervenir en política con eficacia y con fruto. Todo eso es absolutamente necesario tenerlo en cuenta para decidir con conocimiento de causa esta cuestión.

Ya sé que muchas, muchísimas mujeres, han intervenido en el advenimiento de la República. No se trata de ellas; se trata de las demás. Todas esas valerosas jóvenes que, con sus

compañeros en la calle, contribuyeron a la caída de la Dictadura, tienen derecho al sufragio. Pero yo, en nombre de la República, a ellas y a todas las demás republicanas españolas, les digo que contribuyan con su paciencia como antes contribuyeron con su denuedo. **(Muy bien.– Aplausos.)**

Annex 4: Year of equal female suffrage by proportion Catholic

